

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

I

İZMİR - 1983

ŞEMÂİL NEV'İNİN DOĞUŞU
VE
TİRMİZİ'NİN KİTÂB'ÜŞ-ŞEMÂİL'İ

Ali YARDIM

Târih boyunca, Hazreti Peygamber (s.a.) kadar her yönüne ilgi duyulmuş ve bütün özellikleri inceden inceleye tesbit edilmiş ikinci bir insan daha bulmak mümkün olmasa gerektir.

Nitekim, İslâmî ilimler, bir bakıma, temelde ve çıkış noktasında, onun çeşitli yönlerini kendilerine konu edilmişlerdir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in her yönü, değişik ilim grupları tarafından ayrı ayrı ele alınıp işlenmeğe çalışılmıştır. Ne var ki, her ilim dalı, kendi ilim disiplini içinde, Resûlüllah'ın, o ilmi ilgilendiren yönü üzerinde ve kendine lâzım olacak kadarıyla durmuştur.

Öte yandan, Hz. Peygamber'in şânında, gerek Kur'ân-ı Kerim'de, gerek Hadîs-i Şerif'lerde, yer yer «Ben de sizin gibi bir b e ş e r 'im» ifâdesinin yer almakta olduğu görülür. Bu ifâde, R i s â l e t vazifesini ilgilendiren hususlar dışında, Hz. Peygamber'in, sıfatsız bir insandan farklı olmadığını, yâni imtiyazlı bir hayat sürdürmediğini; onun da, her fânî gibi, doğum ve ölüm noktaları arasında geçen bir dünyâ hayâtı yaşadığını dile getirmektedir. İşte, onun bu « b e ş e r i yönüne ve imtiyazlı bir insan gibi yaşamaktan titizlikle sakındığı yaşayış tarz ve üslûbuna, kitâbî ifâdesi ile «Hazreti Peygamber'in Şemâili» denmektedir.

İslâm ulemâsı, tâ başlangıçtan beri, Hz. Peygamber'in bu yaşayış tarz ve üslûbunu anlatan vesikaları tesbit etme ve gelecek nesillere intikâl ettirme gayreti içinde olmuşlardır. Zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar ise, bu husustaki vesikaların, müstakıl olarak bir araya getirilip sistemleştirilmesi zarûretini doğurmuştur. Bunun sonucunda da, İslâmî ilimler arasında ayrı bir Ş e m â i l nev'inin doğup gelişmesine yol açılmıştır.

Ş E M Â İ L

Yapı bakımından çoğul olan Ş e m â i l 'in tekili (müfredi) « Ş i m â l »dir. Arapça'da, bu kökten türeyen kelimelerin birbirinden farklı değişik mânâları vardır.¹ Bunlardan birisi de; huy, tabiat, hâl ve hareket, tavır ve davranış anlamıdır ki, kelimenin bu mânâda kullanılan nüansının çoğulu « Ş e - m â i l »dir.

İslâm âlimleri kelimeyi bu lügat mânâsından alıp, onu, bir şahsın hayâtının özelliklerini anlatan bir tâbir hâline getirmişlerdir.² Daha sonra da, sâdece, «Hazreti Peygamber'in şahsî ve husûsî hayâtı»nı anlatmada kulanır olmuşlardır.

Maamâfih, bu çok husûsî mânâda ilk def'a kullanan İslâm âliminin, muhaddis T i r m i z i (279/892) olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, gerek ondan önceki dönemde, gerek çağdaşı muhaddisler ve târihçiler arasında, bu tâbiri kullanan bir başka isme rastlanmamaktadır. Öyle ki, Hz. Peygamber'in şahsî ve husûsî hayâtına yer veren muhaddis ve târihçilerin, bahis baş-

(1) Kelimesinin esas kökünü oluşturan «ş.m.l» maddesi, sülâsî'nin birinci, ikinci ve dördüncü bâblarından ayrı ayrı çekimi yapılabilen ve her ayrı çekiminde birbirinden farklı, hattâ zıd mânâlar kazanan zengin muhtevâlî bir yapıya sâhiptir: Sağ karşılığı olarak; sol taraf, sol el, sol cihet; bir nesneyi sollamak; uğursuzluk; kuzey; kibleye yönelen insanın sol cihetinden esen yel; koyunun memesine basılan damga, koyunun memesine geçirilen kese; bir nesneyi serinletmek ve soğutmak için şimâl yeline koymak; ekin biçen adamın eliyle tuttuğu bir tutam ekin; ağaçtaki hurmaların tamâmını devşirmek; bürünmek; kaplamak, çevrelemek gibi daha bir çok mânâları vardır. Bunlardan birisi de, «huy ve tabiat» anlamıdır. Öte yandan, kullanılış şekline göre, kelimenin çoğulu da farklılık arz etmektedir: Eşmül, şümül, şimâl, eşmâl, şemelât, şemâlât gibi kalıplar yanında, « Ş e m â i l » de aynı kökün çoğullarından birisidir. Bkz. Firûzâbâdî, Kâmûs, Âsım Efendi Terc., II/1386-1389.

(2) Meselâ, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhim es-Serahsî (429/1038)'nin «Şemâil'ül-Etkiyâ ve Vefeyât'ül'Ulemâ»sı ile (bkz. Zehebî, Tezkiret'ül-Huffâz, III/1101, Mekke 1374; Keşf'üz-Zunûn, II/1059. Esmâ'ül-Müellifin, I/200; Zeyl, II/53); Ebû'l Vefâ 'Alî b. 'Ukayl el-Bağdâdî (513/1119)'nin «Şemâil'üz-Zühhâd»ı (bkz. Esmâ'ül-Müellifin, I/695; Zeyl, II/54), bu maksada mâtuf verilmiş eser adlarıdır.

lığı olarak seçtikleri tâbir birbirinden farklıdır; ancak, hiç biri de « Ş e m â i l » değildir.

Meselâ, Mâlik b. Enes (179/795), «Sıfat'ün-Nebî s.a.v.» tâbirini³; târihçi İbn Sa'd (230/845) «Sıfatü Resûillâh s.a.v.» deyimini⁴ kullanırlar. Tirmizi'nin yaşı muâsırı B u h â r î (256/870), «Menâkıb» tâbirini kullanırken⁵; M ü s l i m (261/875), «Fezâil» tâbirini tercih eder.⁶ Öte yandan, bizzat Tirmizi'nin Sünen'inde, Şemâil'i değil, «Menâkıb» tâbirini benimsediği görülür.⁷ Çağdaşı muhaddislerden Dârimî (255/869), İbn Mâce (273/886), Ebû Dâvûd (275/888) ve Nesâî (303/9115) ise, meşhur S ü n e n 'lerinde, bu bahse hiç yer vermezler. Hicri beşinci asır başlarında vefât eden ünlü muhaddis el-Hâkim en-Nisâbüri (405/1014) daha farklı bir tâbir kullanarak, Şemâil'in muhtevâsına giren hadisleri topladığı bölümün başlığını, «Târih» ve «Hâber» kelimelerinin çoğulları olan tâbirlerden seçer: İlgili ana bölümün adı «Kitâbü Tevârih'il-Mütekaddimin min'el-Enbiyâ ve'l-Mürselin»⁸, Hz. Peygamber'e tahsis edilen alt başlık ise, «Zikru Ahbârı Seyyid'il-Mürselin»dir.⁹

Görüldüğü gibi, başlangıçta; s ı f a t , m e n â k ı b , f e z â i l ve a h b â r gibi tâbirler; daha sonraları, bunlara ilâve olarak t a b a k â t , h i l y e , t e r â c i m ve t e z k i r e gibi terimler, çok küçük mânâ farkı ile, hep, bir şahsın veyâ şahısların husûsî hayatlarına tahsis edilmiş eserlerin adı veyâ bölüm başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sebeple, Hz. Peygamber'in şahsî ve husûsî hayatını ifâde bakımından, ilk dört beş asırlık dönemde, İslâm âlimleri arasında bir t e r i m birliğinden söz etmek oldukça güçtür.

Nihâyet zaman içinde tâbirler yerine oturmuş; artık, Resû-

(3) Muvatta', II/919, Kahire 1370/1951.

(4) et-Tabakât'ül-Kübrâ, I/360, Beyrut baskısı.

(5) el-Câmi'us-Sahih, Kitâbü Bed'il-halk, IV/72; Bâb'ül-Menâkıb, IV/153, İst./315.

(6) el-Câmi'us-Sahih, Kitâbü'ül-Fezâil, IV/1782 (43. kitâb), Fuâd Abdülbâkî neşri,

(7) Sünen, Ebvâb'ül-Menâkıb an Resûlilâh s.a.v., eserin son bölümü.

(8) el-Müstedrek, II/542, Haydarâbâd baskısı.

(9) a.g.e. II/600.

lüllah (s.a)'ın şahsî ve husûsî hayatına tahsîh edilen eserlere veyâ eserlerin bölümlerine « Ş e m â i l »; ashâb dâhil, diğer İslâm büyüklerinin hayatlarına ayrılan eserlere ise « M e n â k ı b » adı verilir olmuştur. Öyle ki günümüzde, «Hz. Peygamber'in Menâkıbı» veyâ «Hz. Ali'nin Şemâili» tâbiri kullanılmaz ve yadırganır hâle gelmiştir.

Öte yandan, toplu halde bir çok şahsın hayâtına tahsîs edilen eserlere ise, «Tabakât», «Tezkire» veyâ «Terâcîm» adı verilmiştir. Nitekim, biyografik eserler ve kitap katalogları gözden geçirildiğinde, bu husûs, çok cüz'î istisnâlarla, açıklığa kavuşmaktadır.¹⁰

Ş e m â i l ' i n K o n u s u :

Araştırmamızın giriş kısmında, İslâmî ilimlerin, bir bakıma, temelde ve çıkış noktasında, Hz. Peygamber'in çeşitli yönlerini kendilerine konu edindiklerini ifâde etmiştik. Nitekim Hadis, Siyer, Meğâzî, Mu'cizât ve Şemâil, konuları bakımından, Hz. Peygamber'le sınırlandırılmış ilim dalı veyâ şübeleridir. Öte yandan Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Ahlâk gibi diğer İslâmî ilimler de, temel prensiplerinin çoğunu, Hz. Peygamber (s.a)'den gelen haberlere dayandırmışlardır. Bu sonuncular, doğrudan doğruya Hz. Peygamber'i kendilerine konu edinmemekle beraber, onun çeşitli yönlerine, sözlerine ve icrâatına yer vermişlerdir.

Esâsen, geniş mânâsı ile, Hadis'in içinde Siyer; Siyer'in içinde de Şemâil, Meğâzî ve Mu'cizât, birer bölüm olarak mevcuttur. Bu duruma göre; Siyer, Meğâzî, Şemâil ve Mu'cizât, Hadis'den ayrılarak, müstakil birer hüviyet kazanmışlar ve zamanla muhtevâlarını geliştirmişler ve zenginleştirmişlerdir.

Biz burada, birer târifle de olsa, diğerlerine hiç girmek istemiyor ve doğrudan doğruya Ş e m â i l ' e geçmeyi uygun buluyoruz.

Ş e m â i l ' i n d e k o n u s u , H a d i s ' d e o l d u ğ u g i b i , H z . P e y g a m b e r ' i n b i z z a t k e n d i s i ' d i r . Ş u k a d a r v a r k i , o n u n s â d e c e

(10) Meselâ, Keşf'üz-Zunûn ve Zeyli'ndeki; Şemâil, Menâkıb, Fezâil, Tabakat, Tezkire, Terâcîm, Ahbâr, Hilye kelimelerini taşıyan kitap gruplarının adları ve muhtevâları, bunun açık delîli durumundadır.

« b e ſ e r i » yönünü kendine konu ediniſi, Ş e m â i l 'i, benzeri diğ er sâhalardan ayıran bir özellik olmuştur. Maamâfih, Hz. Peygamberin şahsiyetini, «Peygamberlik» sıfatından ayrı mütâlâa etmek mümkün değilse de, onun, dünyâdaki yaşayış tarzı ve insanlar arasındaki tavır ve davranışı her hangi bir insandan farklı olmadığı için, Peygamberlik sıfatına bağı olarak yaptığı bir kısım insan üstü icrâatını, Ş e m â i l 'in konusu içine almama yoluna gidildiği görülmektedir.

Nitekim, ilerde muhtevâsının plânını sunmağa çalışacağımız Ş e m â i l 'de, T i r m i z i 'nin, bu inceliğe titizlikle dikkat ve riâyet etmiş olduğu görülecektir. O, eserinin plânını teşkil eden 55 bölüm ve 400 civârındaki metin içinde; m u ' c i z e 'ye hiç yer vermemiş, gerektiği hâller dışında bir mes'eledeki s ö z l ü tavsiyelerini kaydetmemiş, h a r b 'lerinden söz açmamış ve S i y e r konularına hiç girmemiştir. Böylece, meseleyi sınırı dışına taşırmadan, titizlikle, Hz. Peygamber'in, sıfatsız bir insan gibi yaşayış tarz ve üslûbunu vesikalarla tesbit etmeğe çalışmıştır.

Tirmizi'yi tâkip eden iki üç asırlık dönemde kaleme alınan bir kaç Ş e m â i l kitabını ilerde bahis konusu edeceğiz. Ne var ki, bunların sâdece isimlerini biliyoruz. Plân ve muhtevâları hakkında yeterli bilgiden mahrûm oluşumuz, bize, sıhatli bir mukâyese imkânı vermemektedir. Bildiğimiz bir şey varsa, o da, özellikle hicri altıncı asırdan itibaren kaleme alınan Ş e m â i l kitablarında, Tirmizi'de müşâhede edilen sınırlamaya pek riâyet edilmediğidir. Artık bu devirden sonra ortaya konan Ş e m â i l kitaplarında, ayrı bölümler hâlinde de olsa; S i y e r , M e ğ â z i ve M u ' c i z â t (Delâil ve Hasâis) konularının, aynı eserde Ş e m â i l ile birlikte verildiği görülmektedir. İlerde kendilerinden ayrı ayrı söz edeceğimiz Kâdî 'Iyâz, İbn Kesîr, 'Âmirî ve Kastallânî gibi müelliflerin eserleri, bu yönleriyle, başlangıçtaki Ş e m â i l geleneğine kısmen uymamaktadır.

Ş e m â i l 'in D o ğ u ſ u n a V ü c u d V e r e n Â m i l l e r :

Cenâbı Hak Kur'ân-ı Kerim'de, sevgili Peygamber'ini insanlara tanıtırken, onu, insanlar için «EN GÜZEL ÖRNEK» diye tak-

dîm eder. Nitekim, Ahzâb Süresi'nin 21. âyetinde:

«Gerçekten sizler için, Resûlüllah'ın şahsında en güzel bir örnek vardır. Hâliyle bu, Allah'a ve âhiret gününe ümit besleyip, Allah'ı hiç hatırlarından çıkarmayan kimseler içindir. Yoksa, sâdece dünyâ hayâtı ve onun zevki peşinde olup da, Allah'ı ve âhireti düşünmeyenler için değil!» buyurulmaktadır.

Âyet-i kerîmeden açıkça anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber (s.a), tek başına, herkes için örnek alınabilecek yönleri olan bir noktadadır. Ne var ki, bir insanın, her yönüyle bir bütün olarak onun gibi yapması ve yaşaması imkânsızlık arz etmektedir. Nitekim, ashâbı arasında bunu denemeye kalkışanlar olmuşsa da, böyleleri hep, «Sizler, benim yaratılışımda değilsiniz. Binâenaleyh, herkes altından kalkabileceği işlere girişsin!»¹¹ cevâbını almışlardır.

Gerçekten, onun, Peygamberlik sıfatından güç alarak yaptığı insan üstü bâzı icrâatı bir tarafa bırakılsa bile, yaratılışından ve şahsiyet yapısından kaynaklanan meziyetlerine dayalı davranışlarını da, tam olarak herkesin kendi hayâtına tatbik edebilmesi, aklen değilse de, fiilen güçlük göstermektedir. Göz önünde bulundurulması gereken gerçek şu ki, o, bu dünyâda, i y i l i k ve g ü z e l l i k nâmına ne varsa, hepsini, tek başına şahsında toplayıp; s ü z ü l m ü ş (Mustafâ), s e ç i l m i ş (Muhtâr), ö v ü l m ü ş (Muhammed) ve bu âlem halkına H a k k ' ı n b i r l ü t f u (Rahmeten lil'âlemîn) olarak gönderilmiştir.

Bu durum, İslâm âlimlerini, mühim bir problemle karşı karşıya getirmiş gibi görünmektedir. Zîrâ, en alt seviyedeki bir müminin gözünde, o, hiç bir zaman yanına yaklaşılamıyan ve dâimâ uzaktan hayranlıkla tâkip edilebilen bir şahsiyet hüviyetine bürünebilirdi. İşte, «mutlak örnek» oluşunun yanında, o bütünüün içinden, inanan her zümreden insanın müşterek tavır ve davranış ölçüleri bulabileceği gerçeği, ayrı bir Ş e m â i l nev'inin doğuşuna vücut veren bir âmil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sebeple olmalıdır ki, Şemâil'in bölümleri ve bu bölümleri oluşturan hadisleri arasında, Peygamberlik imtiyazlarına

(11) Buhârî, el-Câmi'us-Sahîh, II/243-244; VII/182, İstanbul 1315.

hiç yer verilmemiş; sâdece, en alt seviyedeki bir müminin bile kendisine örnek ittihaz edinebileceği b e ş e r i çizgiler üzerinde durulmuştur.

Öte yandan, Ş e m â i l 'in müstakil bir nevi olarak vücut buluşundan önceki dönemin kaynakları, Hz. Peygamber'in bu mânâdaki ö r n e k ş a h s i y e t i 'ni tam olarak aksettirebilecek plânda olmadığı müşâhede edilmektedir. Bu kaynaklardaki vesikalar, kitapların sahifeleri arasında o kadar dağınıklık göstermektedir ki, bunları seçip bir araya getirmek ve bir plân bütünlüğü içinde tasnif etmek, herkes için mümkün değildir. Başlangıç dönemi kaynaklarının, tasnif sistemi bakımından gösterdiği bu güçlük de, müstakil bir Ş e m â i l tasnifini zarûri kılmıştır.

Bu durumun şöyle değerlendirilmesi yerinde olur kanâatindeyiz: Hz. Peygamber'i, sıfatsız bir insan gibi beşeri ölçüler içinde ö r n e k edinmek isteyenler, Ş e m â i l 'i; çeşitli sıfatlarından kaynaklanan davranışları için de, Şemâil'e ilâve olarak, herkesin mevki ve mesleğine göre, meselâ t a b i b ise «Tıbb-ı Nebevî», h u k u k ç u ise «Fıkıh», k u r m a y ise «Meğâzî», i d â r e c i ise «Siyer ve İslâm Târîhi» gibi, onun farklı icrâatını kendine konu edinen ilim dallarının kaynaklarını okumalıdır.

Ş e m â i l 'in Kaynakları:

Ş e m â i l 'in müstakil bir hüviyetle ortaya çıkışı, hicri III. asrın ikinci yarısı (milâdi XI. asır) sonlarına doğrudur. İlerki asırlarda ise, bu sâhadaki literatürün hızla gelişip artış gösterdiği dikkati çekmektedir.

Denilebilir ki, İslâm'da ilk y a z ı l ı eserlerin verilmeğe başladığı hicri ikinci asır ortalarından itibaren, belirli ölçülerde, Hz. Peygamber'in şahsiyetine de yer verilegelmiştir. Bu sebeple, T â r i h 'den E d e b i y â t 'a, H a d î s 'den T a s a v v u f 'a kadar her sâhanın kaynak eserlerinde, şu veyâ bu ölçüde, « Ş e m â i l » e dâir vesikalar bulmak mümkün olmaktadır.

Bu özelliği dolayısıyla, Ş e m â i l 'in kaynakları meselesine çok yönlü bakmak gerekecektir. Bunu, en az üç grupta mütâlâa etmek yerinde olur kanâatindeyiz:

- 1) Tirmizi'nin Şemâili ve onun etrafında gelişen literatür.
- 2) Tirmizi dışındaki Şemâil kitablari ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar.
- 3) Diğer ilim dallarının kaynaklari arasına serpiştirilmiş bilgiler açılacak.

Bu sonuncular, bâzan eserin bir bölümü veyâ alt başlığı hâlinde karşımıza çıkabildiği gibi, çoğu zaman, motifler şeklinde eserin bütünlüğü içersine serpiştirilmiş de olabilmektedir.

Biz bu araştırmamızda, meselenin arzettiği geniş hacim dolayısıyla; T i r m i z i ' n i n Ş e m â i l i ve üzerinde yapılan ş e r h , h â ş i y e , i h t i s â r ve t e r c ü m e çalışmalarını -mümkün olduğu kadar- tam olarak sunmağa çalışacak, Tirmizi dışındaki Şemâil çalışmalarını kısaca özetliyecek ve diğer ilim dallarının kaynaklari arasındaki bilgilere ise sâdece işâret etmekle yetineceğiz.

T İ R M İ Z İ ' N İ N Ş E M Â İ L İ

Ebû İ s â Muhammed b. İ s â et - T i r m i z i (279/892), ünlü muhaddislerden birisidir. İlim uğrunda yaptığı seyâhatler dışındaki hayatı hep T i r m i z 'de geçmiştir. Tirmiz, Özbekistan'ın güneyi ile Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Ceyhun (Amuderyâ) Nehri'nin doğu kıyısında yer alan târihi bir şehirdir. Bu bölgeye, klâsik İslâm Târihçileri «Mâverâünnehir», modern târihçiler ise «Batı Türkistan» bölgesi derler¹².

Tirmizi'nin, günümüze kadar gelen eserleri vardır. Bunlardan, kütübü sittenin dördüncüsü olarak yerini alan « S ü n e n »i, el-Câmi'us-Sahih diye de adlandırılır. Sünen'inin sonunda bir bölüm olarak basılan «Kitâb'ül-'İlel»in, aynı zamanda, müstakil bir eser olduğu da söylenir. Her nedense, klâsik kaynakların adına pek yer vermediği, sâdece Brockelmann ve Fuad Sezgin'in işâret ettiği «Tesmiyetü Ashâbı Resûlillâh Sal-

(12) Bkz. Emel Esin, Tirmiz maddesi İ.A, s. 382. Ancak, Arab'ın dışında kalan bütün doğu müslümanlığını « İ r a n » ile târif etme alışkanlığında olan Arab müellifleri, T i r m i z ' i de : «İran'ın kuzeyinde, Ceyhun (Amuderyâ) nehrinin kuzey yakası üzerinde bir şehirdir» diye tanıtırılar. Bkz. Nüreddin İtir, el-İmâm'üt-Tirmizi, s. 10, Dimeşk 1390/1970.

lallâhü Aleyhi ve Sellem» adlı eseri de, kendi nev'inin ilk kaynaklarından birisidir¹³.

Üzerinde durduğumuz Şemâil'inin adı, kaynaklarda; «Kitâb'üş-Şemâil», «Şemâil'ün-Nebi», «eş-Şemâil'ün-Nebeviyye ve'l-Hasâil'ül-Mustafaviyye», «eş-Şemâil'ül-Muhammediyye» gibi birbirinden farklı ifâdelerle kaydedilmiştir. Devrin tasnif ve isimlendirme geleneği dikkate alınırca, eserin orijinal adının «Kitâb'üş-Şemâil» olma ihtimâli ağırlık kazanmaktadır¹⁴.

Burada, Tirmizî'nin hayâtı ve eserleri ile ilgili daha geniş bilgilere hiç girmeden, doğrudan doğruya « Ş e m â i l » ine geçmek istiyoruz.

T i r m i z î ' n i n Ş e m â i l i ' n i n M u h t e v â s ı :

İnceleme imkânı bulabildiğimiz diğer Şemâil kaynakları ile Tirmizî'nin Şemâil'i karşılaştırılınca, Şemâil adına ve Tirmizî lehine bir tesbit ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Tirmizî'nin eserinde bir organik bütünlük, bir plân bütünlüğü göze çarpmakta, diğerlerinde ise, bu husûsa dikkat edilmediği görülmektedir. Meselâ, «eş-Şifâ» adlı eserinin 44-120. sahifelerini Şemâil'e tahsis eden K â d ı I y â z (544/1149), Hz. Peygamber'in vücud temizliğinden akıl ve zekâsına geçer, düzgün konuşmasından nesebine atlar, ahlâkî meziyetlerini kaydettikten sonra vücud güzelliklerini (hilye) ele alır. Böylece, eserin plân bütünlüğü kaybolur gider. Aynı şekilde, İ b n K e s i r (774/1372)'in «Şemâil'ür-Resûl»ü, el - Â m i r i (893/1488)'nin «Behcet'ül-Mehâfil»i, K a s t a l l â n i (923/1517)'nin «el-Mevâhib'ül-Ledünniyye»si gibi kaynaklar da, münhasıran Şemâil kitabı olmayışları bir yana, Şemâil'e tahsis edilen bölüm içinde dahî, plân bütünlüğü olmayan kaynaklardır. Ancak bunlar, îtirâf etmek gerekir ki, muahhar oluşları sebebiyle, mâlûmat zenginliği bakımından Tirmizî'ye fâiktirler.

Tirmizî'nin Şemâil'i, 55 bölüm ve bir hâtime'den oluşmak-

(13) İki nüshası ile günümüze kadar gelebilen bu eserinin tenkidli neşri tarafımızdan hazırlanmış olup, henüz bastırılmamıştır.

(14) O devirlerde, bir ana mevzû etrafındaki hadisler veyâ bilgiler müstakıl bir eserde toplanırca, umûmiyetle, eserin adının ilk kelimesi, «Kitâb» tâbiri ile ifâdelendirilmiştir: Kitâb'ül-İmân, Kitâb'ül-İlm, Kitâb'üt-Tıb, Kitâb'üş-Şemâil gibi.

tadır¹⁵. Bu bölümleri, hiç sırasını bozmadan¹⁶ gruplandırırsak, şöyle bir plân ortaya çıkmaktadır :

Hazreti Peygamber (s.a.)'in:

A— VÜCUD YAPISI

- 1) Hilyesi (yaradılış güzelliği).
- 2) Nübüvvet mührü.

B— DIŞ KİYÂFETİ :

- 1) Baş: Saçı, saç-sakal bakımı, saç ve sakalındaki beyazlık, saç ve sakalını boyayıp boyamadıkları, göz bakımı.
- 2) Üst kıyâfeti, ayak kıyâfeti: a) Mest, b) Pabuç.
- 3) El kıyâfeti: Yüzük, yüzüğü takış tarzı.
- 4) Harb kıyâfeti: Zırh, miğfer.
- 5) Baş kıyâfeti: Sarık, sarık altlığı.
- 6) Alt kıyâfeti: İzâr.

C— TAVIR VE DAVRANIŞI :

- 1) Yürüyüşü, oturuşu, dayanması, yaslanması.
- 2) Yiyişi: Ekmeğin cinsi, katığı, yemekten önce ve sonra ellerini yıkaması, yemek öncesi ve sonrası ettiği duâlar, yediği meyveler.
- 3) İçiş: Meşrûbâtı, içiş tarzı, su içtiği bardak.
- 4) Güzel koku sürünüşü.
- 5) Konuşma tarzı, gülüş tarzı, şakası, şiir ve şâirlere karşı tutumu, hanımları ile gece yârenliği.
- 6) Uykusu, yatak takımı.

D— İBÂDET HAYÂTI :

- 1) İbâdet telâkkisi, namaz, kuşluk namazı, nâfile na-

(15) Eser, bize intikal eden nüshalarına göre, 56 bâbdir. Ancak, «Maîşeti» bölümü iki ayrı yerde ele alınmış, bunlardan birincisinde iki hadis kaydedilmiş ve plân bakımından da yerine konmamıştır. Bu durumu, Şemâil şârihleri de tenkid etmişler ve bunun, bir müstensih hatâsı olabileceği görüşünde birleşmişlerdir. Meselâ bkz. Cem'ul-Vesâil, s. 47; Bâcürî el-Mevâhib'ül-Ledünniyye, s. 57.

(16) Sâdece bir iki yerde, bölümler arasında küçük bir yer değiştirme yapılmıştır.

mazları.

- 2) Oruç.
- 3) Kur'ân okuyuşu.
- 4) Göz yaşı dökmesi.

E— AHLÂKI :

- 1) Tevâzuu (alçak gönüllülüğü).
- 2) Hayâsı (utangaçlığı).
- 3) Ahlâkının temel çizgileri.

F— MAİŞETİ :

- 1) Geçim tarzı.

G— BAŞKA YÖNLERİ :

- 1) Hacamat olması.
- 2) İsimleri.

H— HAYÂTIN SONU :

- 1) Yaşı.
- 2) Hastalığı ve vefâtı.
- 3) Mirâsı.
- 4) Onu rüyâda görmek.

H Â T İ M E

Tirmizi'nin Şemâili'nin Yazma Nüshaları :

Bu başlık altında, Tirmizi'nin Şemâili'nin bilinen yazma nüshalarını kaydetme yoluna gitmiyecek; ancak, bir husûsa işâret etmeden de geçemiyecëiz.

Gerek kitap kataloglarından, gerek resmi ve özel kütüphanelerden yaptığımız tesbitlerin ışığı altında şunu söylemek mümkündür: İlk devir kaynakları içersinde, yazma adedinin fazlalığı bakımından, Tirmizi'nin Şemâil'i ilk sıraları işgâl etmektedir. Öyle ki, Şemâil'in yazma nüshasının bulunmadığı kütüphâne yoktur dense, istisnâî bir ifâde hatâsından başka bir şey yapılmış olmaz.

Nitekim, Fuad Sezgin, bunlardan yüz kadarının bulunduğu kütüphaneleri tanıtmıştır¹⁷. İstanbul kütüphaneleri dışında,

(17) Sezgin, GAS, I/156; Brockelmann, G I/169 (162); S I/268.

Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde 15, Manisa Kitap Sarayı'nda 11, Isparta Halil Hamid Paşa Kütüphanesi'nde 3, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde 3 yazma nüsha bulunmaktadır.

Bu durum tesbitinden sonra, yazmalarda dikkati çeken bir başka noktaya da işaret etmek yerinde olacaktır: Yazma Şemâil nüshalarının sonunda bulunan *istinsâh* kayıtları, kültür târihimiz bakımından oldukça önemli bilgiler ihtivâ etmektedir. Çoğu zaman burada; müstensihin bir talebe olduğu, okuduğu medrese, medresenin bulunduğu köy, kasaba, şehir ve ders aldığı müderrisin adı gibi bilgiler de kaydedilmektedir. Bu durum, Şemâil'in, öteden beri medreselerde «ders kitabı» olarak da okutulmuş olduğunu göstermektedir.

Görebildiğimiz yazma nüshalar içersinde istinsah târihi en eski olanları; İstanbul Köprülü Kütüphanesi Nu: 354 (İstinsah 601/1204), Manisa Kütüphanesi Nu: 275 (istinsah 743/1342) Bursa Hüseyin Çelebi kısmı Nu: 170 (istinsah 748/1347) ve Konya Yusuf Ağa ktp. Nu: 6636 (istinsah 978/1570)'da kayıtlı olan nüshalardır. Adı geçen nüshaların baş ve son taraflarında, bir yazma eser için kıymet ifâde eden, semâ ve icâzet belgeleri de mevcuttur.

Tirmizî'nin Şemâili'nin Baskıları : (*)

Tirmizî'nin Şemâili, yazma nüshalarında olduğu gibi, baskı adedinin çokluğu bakımından da ön sıraları işgâl etmektedir.

Mevcut bilgilerimize göre, ilk baskısı, 1252/1836 senesinde Kalküta'da yapılmıştır. Daha sonraları İstanbul, Mısır (Kahire, Bulak), Hindistan (Kalküta, Dehli, Lucknow, Lahore) ve Fas'da olmak üzere, Birinci Cihan Harbi'ne tekaddüm eden senelere gelinceye kadar, çok kısa aralıklarla bir kaç def'a basılmıştır. Burada, kataloglardan tesbit ettiklerimizle bizzat görebildiklerimizden bir kısmını kaydetmekle yetineceğiz:

Hindistan: Kalküta 1252, 1262, 1273; Delhi 1303, 1315 (Sünen'in sonunda 30 sh.); Lucknow 1288; Lahore 1309.

İstanbul: 1264 (Sultan Abdülmecid devrinde Matbaa-i Âmir'e'de, 128 sh.); 1285 (Sultan Abdülâziz devrinde)

(*) Bâza baskı târihleri için bkz. Sezgin, GAS, I/156; Brockelmann, S I/268.

de Urfalı Hacı Halil Matb., 128 sh.)

Mısır: 1273 (taş basma, 125 sh.), 1309, 1375 (her ikisi de Bâcûri'nin hâşiyesinin kenarında); Bulak 1280, 1290; Kahire 1317.

Fas: 1310.

Mirtâh: 1282.

Himis (Suriye): 1388/1968.

Bu sonuncu baskı, İzzet Abîd ed-Deâs tarafından, modern neşir ve baskı usûllerine göre yapılmıştır. Bâblar ve hadisler numaralanmış, hadislerin diğer kaynaklardaki yerleri gösterilmiş, klâsik şerhlerden istifâde edilerek, dipnotlarında kısa açıklamalar da yapılmıştır. Sonuna ilâve ettiği tamamlayıcı bilgilerle, fihrist ve indeks gibi listeler, bu baskının, diğerlerine göre üstün taraflarını teşkil etmektedir.

TİRMİZİ'NİN «KİTÂB'ÜŞ-ŞEMÂİL»İ ÜZERİNDE YAPILAN

ÇALIŞMALAR

Bu başlık altında, sâdece Tirmizi'nin «Kitâb'üş-Şemâil» adlı eseri üzerindeki şerh, hâşiye, ihtisâr ve tercüme nev'inden çalışmaların, kronolojik sıraya göre bir listesi sunulmağa çalışılacaktır. Önce Arabça, Farsça ve Urduca yazılanlar birlikte verilecek; sonra da, Türkçe olanlar ayrıca kendi arasında tasnif edilecektir.

Listemizin ortaya çıkmasında, daha önce bu konuda yapılan çalışmaların büyük yardımı dokunmuştur: Brockelmann ile Fuad Sezgin'in verdiği bilgiler, bizim inceleme imkânı bulamadığımız kütüphânelerdeki yazmaların tesbitinde çok faydalı olmuştur. Öte yandan, Türkiye'de bu meseleye ilk el atan Prof. M. Tayyib Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler adlı eserinin «Ş e m â i l» başlıklı bölümünde, kendinden önceki çalışmaları, büyük ölçüde bir araya toplamağa çalışmıştır. Lutfullah Cebeci, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi'nde (IV. sayı) yayımladığı «İmâm-ı Tirmizi» adlı makalesinde, Şemâil'in on kadar şerhine işâret ederek, bu konuya da yer ayırmıştır.

Adı geçen araştırmalardaki bilgiler tamâmen değerlendirildi.

rilmiş ve ayrıca, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Arapça ve Türkçe Yazmalar Kataloğu, İstanbul Kütüphâneleri Defterleri'nin bir kısmı¹⁸, Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesindeki Türkçe, Farsça, Arabça Yazmalar Kataloğu, Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri, Kâtib Çelebi'nin Keşf'üz-Zunûn'u, Bağdâdlı İsmâil Paşa'nın Esmâ'ül-Müellifin'i ve Keşf'üz-Zunûn Zeyli ile diğer bir kısım biyografik ve bibliyografik eserler taranarak tesbitler yapılmıştır.

Ayrıca, yazma nüshalar bakımından oldukça zengin olan Bursa, Manisa, Konya ve Tire Kütüphâneleri taranmak sûretiyle, buralarda bulunan nüshalarla, araştırmacıların verdiği kitâbî bilgiler karşılaştırılma yoluna gidilmiştir.

Bu arada, önceki araştırmacıların; Şemâil üzerinde çalışan müellifler, eserleri ve yazmaların bulunduğu kütüphânelere ilgili verdikleri bilgiler arasında bir kısım tutarsızlıklar tesbit edilmiş; buna benzer hatâlar da, eldeki imkânlar ölçüsünde giderilmeğe çalışılmıştır.

Ş e m â i l konusunda ciddi araştırmalar yapacak olan geleceğin genç araştırmacılarına derli-toplu bir malzeme temin edeceği ümid edilen bu listenin de, nihâi liste olmayıp bir çok eksikliğin bulunduğu bir gerçektir. Diğer kütüphânelere tarayarak, bu eksikliklerin tamamlanmasını ve listenin daha da zenginleştirilmesini onlardan bekleyeceğiz.

1) Hâşiye alâ's-Şemâil

Muhammed b. es-Seyyid Muhammed b. Abdullah el-Hüsey-nî en-Neyrîzî (855/1451):

Aynı zamanda «Mevlid'ün-Nebî S. A.V.» müellifi de olan en-Neyrîzî¹⁹, aslen Şirâz'lı olup Medine-i Münevvere'ye yerleşmiştir. Mevcut tesbitlere göre, Tirmizî'nin Şemâili üzerinde ya-

(18) Karşılaştırma sonunda, gerek Brockelmann, gerek Fuad Sezgin'in, İstanbul kütüphânelerinin, Sultân Abdülhamîd devrinde yayımlanmış « D e f t e r » lerindeki bir çok yazma nüshayı kaydetmedikleri müşâhede edilmiştir.

(19) İsmâil Paşa, müellifin ismini, sâdece Esmâ'ül Müellifin'de 'II/193) «et-Tebrîzî» şeklinde kaydetmiştir. Şirâz'a bağlı bir köyün adı olan «Neyriz» için bkz, İbn'ül-Esir el-Cezerî, el-Lübâb fi Tehzîb'il-Ensâb, III/340.

pılan ilk çalışma durumundaki bu eserin yazma nüshaları tesbit edilememiştir²⁰.

2) Akıab'ül-Vesâil Hâşıye alâ's-Şemâil

Şemseddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902/1497):

Târih ve Hadis sâhasındaki çalışmalarıyla tanınan Sehâvî'nin, adı geçen eserinin de yazma nüshası tesbit edilememiştir²¹.

3) Neşr'ul-Fezâil fî Şerh'ış-Şemâil

Ebû'l-Hayr Fazlullah b. Rûzbihân b. Fazlullah eş-Şirâzî (909/1503'den sonra):

Şirâzî'nin, eserini, 909/1503 senesinde tamamladığını ve bir yazma nüshasının Bengal'de (Nu: 281, vr. 53, hicrî X. asır) bulunduğunu Fuad Sezgin'den öğreniyoruz²². Bağdâdlı İsmâil Paşa ise, eserin adını, «Neşr'ul-Fezâil fî Tercemeti Ricâl'ış-Şemâil» şeklinde kaydetmiştir²³. Buna göre, eserin, Şemâil'in metni üzerinde değil, râvileri hakkında bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

4) Zehr'ul-Hamâil alâ's-Şemâil

Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî (911/1505):

Adından başka bir bilgiye sâhip olamadığımız bu eserin

(20) Esmâ'ül-Müellifin, II/198; Zeylû Keşf'iz-Zunûn, II/54; Kehhâle, Mu'cem'ül Müellifin, XI/244-245; Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 147, İstanbul 1959.

Eserin adı, Keşf'üz-Zunûn Zeylinde, «Hâşıye alâ Şerh'ış-Şemâil» şeklinde kayıtlıdır. Bu, esere, daha önce yazılmış bir Şemâil Şerhi'nin hâşıyesi intibâmını vermektedir ki, böyle bir şerh tesbit edilememiştir. Esâsen, başkasının şerhine yapılan hâşiyelerde, şârihin adının da belirtilmesi gerekir. Prof. Okıç, kaynak olarak sâdece Zeyl'i kullandığı için olmalıdır ki, oradaki ismi aynen almıştır. Biz, İsmâil Paşa'nın Esmâ'ül-Müellifin'de kaydettiği şeklin, gerçeğe daha uygun olduğu kanâatindeyiz.

(21) Esmâ'ül-Müellifin, II/219; Zeyl, I/112.

(22) Sezgin GAS, I/158, Nu: 18.

(23) Zeyl, II/648.

yazma nüshaları tesbit edilememiştir²⁴.

5) Şerhu Şemâil'it-Tirmizî

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (923/1517): (*)

Fuad Sezgin'in kaydetmediği bu şerh hakkında, Prof. Okiç, Brockelmann'a atfen bilgi vermekte ve iki yazma nüshasına işâret etmektedir²⁵.

1) Ayasofya Kütüphanesi, Nu: 600, vr. 144, str. 31.²⁶

2) Bâyezid Umûmî Ktp., Nu: 1196.²⁷

6) Şerh'uş-Şemâil

Mevlâ Muhammed el-Hanefî (Hicrî X. asır)

Şârihin hayâtı hakkında bilgi elde edilememiştir²⁸. Kâtib Çelebi'nin, hicrî 926 senesinde (M. 1520) yazıldığına işâret ettiği²⁹ bu eserin, yazma nüshaları da tesbit edilmiş değildir. Ancak, Fuad Sezgin'in verdiği bilgilerde bir husus dikkati çekmektedir. Şöyle ki :

Fuad Sezgin, Şemâil şerhlerini tanıtırken, 15. sırada «Mev-

(24) Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, I/539; Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 146; Lutfullah Cebeci, A. Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Der., sayı. 4, s. 311. Zirikli (IV/71-73) ve Kehhâle (V/128-131) ise, Suyûtî'nin diğer eserlerinin bir kısmını kaydetmelerine rağmen, adı geçen Şemâil Şerhi'ne yer vermemişlerdir. Öte yandan, Cebeci, eserin adını, «Zühr'ul-Hamâil» şeklinde okumuştur. Doğru okunuşu için bkz. Kâmus Tercümesi, II/373.

(*) Kastallânî hakkında, ileride daha geniş bilgi verilecektir.

(25) Okiç, a.g.e., s. 146, dipnot: 5. Brockelmann ise (S II/79), eserin adını verir fakat yazma nüshalarına işâret etmez.

(26) Bkz. Defter-i Kütübhâne-i Ayasofya, s. 39, İstanbul 1304.

(27) Bağdâdlı İsmâil Paşa, Kastallânî'nin eserleri arasında Şemâil Şerhi'ne yer vermemiştir (bkz. Esmâ'ül-Müellifin, I/139). Brockelman ise, müellifin ölüm tarihini, 'G. I/170). 943/1536 olarak vermiş, diğer yerlerde doğrusunu kaydetmiştir.

(28) el-Murâdî, Silk'üd-Dürer fi A'yân'il-Karn'is-Sâni Aşar adlı eserinde (IV/108), «el-Mevlâ Muhammed el-Hanefî, ö: 1104» adında birisinden bahsederse de, bunun, üzerinde durduğumuz müellifle ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

(29) Keşf'üz-Zunûn, II/1060.

levî Muhammed Âşık b. Ömer el-Hanefî» adına açtığı paragrafta üç yazma nüsha kaydederek, eserin, hicrî 926 senesinde te'lif edildiğine işâret eder³⁰.

Burada, Fuad Sezgin'in, iki ayrı şârihe âit bilgiyi birbirine karıştırmış olabileceği intibâi uyanmaktadır. Nitekim ileride, 17. sırada da göreceğimiz gibi, Muhammed Âşık b. Ömer el-Hanefî, başka bir şahıstır ve eserini temize çekiş târihi hicrî 1022'dir.

Öte yandan, Muhammed Âşık b. Ömer el-Hanefî'ye âit olduğu kaydedilen üç yazma nüshanın istinsah târihleri; 935, 1009 ve 1031'dir. Hicrî 1022 senesinde yazılan bir eserin, 935 ve 1009 târihlerinde istinsah edilebilmesi târihen mümkün olmalıdır.

Bir başka husus da, bu duruma açıklık kazandırır mâhiyettir. Şöyle ki: Hicrî 1014 tarihinde vefât eden, eserini ise 1008 senesinde tamamlayan Ali el-Kâri'nin³¹, «Cem'ul-Vesâil» adlı Şemâil Şerhi'nde, sık sık, «kâle'l-Hanefî», «kâle Molla Hanefî» diyerek, kendisinden iktibaslar yaptığı bir şârih vardır. Bunun, hicrî 1022'de vefât eden «Muhammed Âşık el-Hanefî» olması da mümkün değildir.

Hülâsa, Fuad Sezgin'in, «Mevlevî Muhammed Âşık b. Ömer el-Hanefî»ye nisbet ettiği, bizim ise «Mevlâ Muhammed el-Hanefî»ye âit olduğunu tahmîn ettiğimiz yazma nüshalar şunlardır:

- 1) Hekim Ağa, Nu: 212, vr. 123, istinsah 1009.
- 2) Murad Molla, Nu: 464, vr. 244, istinsah 1031.
- 3) Bankipor, Nu: 984, vr. 125, istinsah 935.

Durum, nüshalar karşılaştırılarak aydınlığa kavuşturulmağa muhtaçtır.

7) Tehzib'üş-Şemâil

Muhammed b. Ömer b. Hamza el-Antâki (938/1531):

Molla Arab Vâiz nâmı ile tanınan müellifin, âilesi, Mâverâünnehir (Batı Türkistan) bölgesinden olup, kendisi Antakya-

(30) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 15.

(31) Aşağıda, 15. sırada tanıtılacaktır.

da doğmuştur. Daha sonra Bursa'ya yerleşmiş ve orada vefât etmiştir. Tirmizî'nin Şemâilî'nin özeti durumunda olan bu eserini, Sultân II. Bâyezîd'e hediye olarak takdim etmiştir³².

Bu eserin de, yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

8) Şerh'uş-Şemâil fi Hukûki Efdal'il-Verâ ve Akvâ'd-Delâil

Isâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-Isferâinî (943)/1536):

Hanefî âlimlerinden olan Isâmüddîn, Horasan bölgesindedir; Semerkand'da vefât etmiştir³³. Eseri, çok kullanılan Şemâil şerhlerinden birisidir. Bilhassa Ali el-Kârî, kendi şerhinde, bundan çok istifâde etmiştir.

Eserinin yazma nüshalarından bir kaçı günümüze kadar gelmiştir:

a) Fuad Sezgin'in tesbit ettikleri:

- 1) Köprülü, Nu: 314/1, vr. 1-176^a, istinsah hicrî XI, asır³⁴
- 2) Selim Ağa, Nu: 184, vr. 188.
- 3) Murad Molla, Nu: 461, vr. 179, istinsah 1058.
- 4) Diğer ülkelerdekiler buraya alınmamıştır³⁵.

b) Tayyib Okıç'ın kaydettikleri:

- 5) Veliyyüddîn Efendi, Nu: 661³⁶
- 6) Şehîd Ali Paşa, Nu: 478, 479.
- 7) Cârullah, Nu: 322.
- 8) Reşîd Efendi, Nu: 144.³⁷

(32) Şakâik-ı Nu'mâniyye Tercümesi, s. 411-415, İstanbul 1269; Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin II/234; Zirikî, V/208; Kehhâle, XI/81-82; Okıç, s. 147.

(33) Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, I/26; Zeyl, II/44. (ölüm târihi, İsmâil Paşa'nın her iki eserinde de «944» olarak kayıtlıdır.)

(34) Bu nüshanın kayıd numarası, kütüphanenin eski defterinde «315/1» dir. Bkz. Defter, s. 19.

(35) Sezgin, GAS, I/156, Nu: 1; Brockelmann, G I/170 (162), Nu. 2; S I/268, Nu:2.

(36) Bu nüshanın, defter kayıd numarası «691» dir. Bkz. Defter-i Kütübhâne-i Veliyyüddin, s. 38, İstanbul 1304.

(37) Okıç, a.g.e., s. 146.

c) Bizim tesbitlerimiz:

9) Topkapı Sarayı III. Ahmed, Nu: 459, vr. 272, str. 17, istinsah 1093.³⁸

10) Kayseri Râşid şfendi Ktp. Nu: 127, Vr. 178, Str. 25, istinsah 1127.³⁹

11) Manisa Kitap Sarayı, Nu: 276, vr. 166, str. 23, istinsah târihi ve müstensihi kayıtlı değil. Ancak, baş tarafta ünvanın kenarında: «1109 Şevvâlinde kitâbetine başladık, tamâm oldu elhamdü lillâh» kaydı vardır.

12) Konya Yasuf Ağa ktp. Nu: 247.

9) Eşref'ül-Vesâil ilâ Şerh'iş-Şemâil

Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hecer el-Heysemî (973/1565) :

Aynı zamanda, İmâm Âzam'ın menkıbelerine dâir «el-Hayrât'ül-Hisân fi Menâkıb'il-İmâm Ebî Hanife en-Nu'mân» adlı eserinin de müellifi olan el-Heysemî, eserinin sonundaki ifâdesine göre, 949/1542 Ramazan'ının 3. günü başladığı kitabını, Mekke-i Mükerrreme'de Kâbe-i Muazzama'nın karşısında, 18 Ramazan Cuma günü tamamlamıştır. Buna göre, eserin, 15 günde tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Eser, bir kaç nüshası ile günümüze intikal etmiştir :

a) Fuad Sezgin'in kaydettikleri :⁴¹

1) Köprülü, Nu: 315/2, vr. 151, istinsah 984.⁴²

2) Murad Molla, Nu: 460, vr. 281, istinsah 1074.

3) Reşid Efendi, Nu: 146.

(38) Katalog, II/120, Nu: 2586.

(39) Ali Rıza Karabulut, Kayseri Râşid Efendi Yazmalar Kataloğu, s. 644, Nu: 2014.

(40) Keşf'üz-Zunûn, I/104; II/104; II/1059; Esmâ'ül-Müellifin, I/146; Zirikli, I/223.

(41) Sezgin, GAS, I/157, Nu: 2; Brockelmann, G I/170 (162), Nu: 3; S I/268, Nu: 3.

(42) Bu nüshanın kayıtlı numarası, kütüphanenin eski defterinde «314»dür. Nitekim Brockelman ve Okiç de bu numarayı kaydetmişlerdir. Bkz. Defter, s. 19.

b) Tayyib Okiç'in tesbitleri :⁴³

- 4) Süleymâniye, Nu: 263, 264.
- 5) Âtîf Efendi, Nu: 388.
- 6) Kaptan Paşa, Nu: 198.
- 7) Şehid Ali Paşa, Nu: 475.

c) Bizim tesbit ettiklerimiz :

- 8) Âşîr Efendi, Nu: 178.⁴⁴
- 9) Süleymâniye-Giresun yazmaları, Nu: 10, vr. 115, str. 29, istinsah 1009.⁴⁵
- 10) Akseri Yeğen Mehmed Paşa Ktp. Nu: 167, vr. 233, str. 23.⁴⁶
- 11) Manisa Kitap Sarayı, Nu: 4469, varaklar numaralı değil, str. 27, istinsah târihi yok, müstensihi Cemâl b. Ali el-Gıfârî'dir.
- 10) Hâşiye-i Şemâil (F a r s ç a)

Râci Hacc'ül-Harameyn (Hicrî X. asır sonları) :

Ali Hemedânî (978/1570)'nin talebesi olan müellifin bu Farsça hâşiyesi, Türkiye kütüphanelerinde mevcut olmayıp, tek yazma nüshası ile tanınmaktadır:

Manch. Nu: 735, vr. 218, istinsah 1225.⁴⁷

11) Şerh'uş-Şemâil

Muslihuddîn Muhammed b. Sâlih b. Celâl el-Lârî (979/1571):

Devrinin Diyarbakır (Âmid) müftülüğünü de yapan Muslihuddîn el-Lârî, eserini, 949/1542 Ramazan'ında tamamlamıştır.⁴⁸

Yazmalarından bir kaçı İstanbul kütüphanelerine bulunmaktadır:

1) Şehid Ali Paşa, Nu: 476, vr. 195, istinsah 969.

(43) Okiç, a.g.e., s. 146.

(44) Defter, s. 13.

(45) Türkiye yazmaları Toplu Kataloğu s. 167 Nu: 415, Ankara 1980.

(46) Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, s. 212, Nu: 369, İstanbul 1982.

(47) Sezgin, GAS, I/157, Nu: 4; Brockelmann, S I/268, Nu: 4.

(48) Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, II/251; Zirikî, VII/39; Okiç, a.g.e. s. 146-147. Kehhâle'nin (XII/293) kaydettiği Muslihuddîn el-Lârî maddesinde, bir hatâlı tesbit sezilmektedir.

- 2) Şehîd Ali Paşa, Nu: 477, vr. 248, istinsah 971.⁴⁹
- 3) İstanbul Üniversitesi Ktp. Nu: 2241, vr. 236, istinsah 974.
- 4) Yeni Câmî, Nu: 242, vr. 151, istinsah 1102.
- 5) Köprülü, Nu: 314/2, vr. 177^b-385^b, istinsah hicri XI. asır.⁵⁰
- 6) Nuruosmâniye, Nu: 1033, 2075/2.⁵¹
- 7) Râgîb Paşa, Nu: 280, vr. 260, istinsah hicri XII. asır.
- 8) Hacı Beşîr Ağa, Nu: 121.⁵²
- 9) Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp. Nu: 458 vr. 167, str. 23.

Bu nüsha, Kanuni Sultân Süleymân adına istinsâh edilmiştir⁵³

12) Şerh'uş-Şemâil

Nesîmüddin Muhammed Mîrek Şâh (Hicri X. asır sonraları):

'Ali el-Kâr'nin Şemâil Şerhi'nin temel kaynaklarından biri olan Mîrek Şâh'ın,⁵⁴ şahsiyeti ve eseri hakkında tatmin edici bilgi elde edilememiştir. Brockelmann ve Fuad Sezgin, ölüm târihini belirtmezler, sâdece, babasının, 930/1524 senesinde vefât ettiğini kaydederler. Bu duruma göre, onun, hicri onuncu asrın ikinci yarısında (M. XVI. asır) vefât ettiği anlaşılmaktadır.

Fuad Sezgin, Türkiye dışında bulunan (Bankipore, Nu: 983, vr. 23, istinsah hicri XII. asır) bir yazma nüshasına işâret eder.⁵⁵ Yaprak sayısından anlaşılacağı üzere, bu nüshanın, çok eksik bir yazma olması muhtemeldir.

Biz de, bir tesbitimizi, araştırmacıların tahkikine sunmak üzere kaydedelim: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi Hüseyin Çelebi kısmı 173 sıra numarasında kayıtlı bir «Şemâil

(49) Bu iki nüshaya Prof. Okıç de işâret eder. Bkz. s. 147, dipnot: 1.

(50) Bu nüsha, kütüphanenin defterindeki kayda göre, 315 sıra numarasındadır (s. 19).

(51) Nuruosmâniye Nu: 1033 nüshasına Prof Okıç de işâret eder. Bkz. aynı yer.

(52) Buraya kadar kaydedilen sekiz nüsha; Sezgin, GAS, I/158, Nu: 19'dan alınmıştır.

(53) Topkapı Sarayı Arapça Yazmalar Kataloğu, II/120, Nu: 2587.

(54) Ali el-Kârî, eserinin, aşağı yukarı her sahifesinde, «kâle Mîrek», «kâle Mîrek Şâh», «nakale Mîrek», «vecedtü bi-hattı Mîrek Şâh» şeklinde sık s:k kendisinden iktibaslar yapmıştır.

(55) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 16; Brockelmann, S I/269, Nu. 16.

Şerhi» vardır. 176 varak (21 satır) tutarındaki bu şerh, «Hz. Peygamber'in Maişeti» bölümünün ikinci hadisine kadar gelen ve sâhife ortasında boş bırakılan eksik bir nüshadır. Boş kalan kısımdan itibâren, değişik bir mürekkep ve farklı bir hat (yazı) ile, bir başkası tarafından «hâtîme ve ferâğ kaydı» ilâve edilmiştir. İbn Hacer el-Heysemî'nin şerhinin sonundaki ifâdelerin aynısı olan bu ilâve, esere, el-Heysemî'ye âit olduğu hüviyetini vermektedir. Aynı sahîfenin kenarına ise, bir başkası tarafından şu kayıd düşülmüştür:

«Hâzâ ğalatun. Li-enne hâzâ't-te'lif leyse li'bnî Hacer, bel li-Mirek Şâh, kemâ nebbehnâhü fi evvel'il-kitâb» Yâni, «Bu, bir yanılmadır. Zirâ bu eser, kitabın baş tarafında da dikkati çektiğimiz üzere, İbn Hacer'in değil, Mirek Şâh'ındır.»

Biz, bu nüshayı, Bursa Kütüphanesinde yazma nüshası bulunmadığı için, İbn Hacer'in şerhi ile karşılaştırma imkânı bulamadık. Eğer, yazmanın kenarındaki bu kayıd doğru ise, eksik olmasına rağmen, Mirek Şâh'ın Şemâil Şerhi'nin bir yazma nüshası böylece ortaya çıkmış olacaktır.

13) Şerh'uş-Şemâil

Molla Muhammed Şirvânî el-Buhârî (Hicrî X. asır) :

Türkiye kütüphanelerinde tesbit edilmeyen yazmalarından bir nüshasının Tunus'da bulunduğunu Fuad Sezgin'de öğreniyoruz :

Zeytûne Ktp. Abdal. II/249, Nu: 1132, vr. 151, istinsah 1139.⁵⁶

14) Şerh-i Şemâil (F a r s ç a)

Hacı Muhammed Keşmîrî (1006/1587) :

Hindistanlı olan müellifin bu farsça Şemâil Şerhi'nin bir yazma nüshasının Bankipore'da bulunduğunu Fuad Sezgin Haber vermektedir:

Bankipore, Nu: 1191, vr. 144.⁵⁷

15) Cem'ul-Vesâil fi Şerh'iş-Şemâil

(56) Sezgin, GAS, I/157, Nu. 3; Brockelmann, S I/268, Nu: 3.

(57) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 17; Brockelmann, S I/269, Nu 18.

Nüreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (1014/1605) :

Şemâil şerhleri içersinde -denilebilir ki- en yaygın olanı, Herat'lı Hanefî ulemâsından 'Ali el-Kârî'nin «Cem'ul-Vesâil»idir⁵⁸. Müellif, müsveddesini 1008/1599 senesinde Mekke-i Mükerre-me'de tamamladığı bu eserinde, kendisinden önce kaleme alınan bir çok Şemâil Şerhi'nden istifâde etmiştir. Bilhassa; Mirek Şâh, Isâmüddin el-İsferâîni, el-Hanefî, İbn Hacer el-Askalâni gibi şârihler, çok atıf yaptığı kaynaklar arasındadır.

Ali el-Kârî, Tirmizî'nin Şemâili üzerinde yapılan çalışmalar bakımından bir **d ö n ü m n o k t a s ı**'dır, dense yerinde olur.

İki def'a baskısı da yapılan Cem'ul-Vesâil'in pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Geleceğin araştırmalarına kolaylık sağlaması bakımından, tesbitlerimizin tamâmını kaydetmek istiyoruz :

- 1) Ayasofya, Nu: 597, vr. 260, istinsah 1071.
- 2) Ayasofya, Nu: 598, vr. 347, hicrî XII. asır.
- 3) Nuruosmâniye, Nu: 1030, vr. 270.
- 4) Nuruosmâniye, Nu: 1031, vr. 244.
- 5) Nuruosmâniye, Nu: 1032, vr. 570. istinsah 1147.
- 6) Râgıb Paşa, Nu: 282, vr. 262, istinsah 1147.
- 7) Râgıb Paşa, Nu: 283, vr. 556, istinsah 1155.
- 8) Süleymâniye, Nu: 264, vr. 290, istinsah 1094.
- 9) Murad Molla, Nu: 465.
- 10) Murad Molla, Nu: 466.
- 11) Selim Ağa, Nu: 183, vr. 375⁵⁹.
- 12) Topkapı Sarayı III. Ahmed, Nu: 457, vr. 413, str. 25, istinsah 1088.
- 13) Topkapı Sarayı Emânet Hazînesi, Nu: 1149 vr. 300, str. 25.
- 14) Topkapı Sarayı Revân Köşkü, Nu: 308, vr. 210, str. 35,

(58) el-Muhıbbî, Hulâsat'ül-Eser fi Terâcümi A'yân'il-hâdî Aşar, III/185; Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, I/752; Ziriklî, V/166-167; Sezgin, GAS, I/157, Nu: 5; Brockelmann, G I/170 (162), Nu: 5; S I/268, Nu: 5; Okiç s. 147; Cebeci, a.g. makale, s. 311.

(59) Bu onbir nüsha, Fuad Sezgin'den alınmıştır. Bkz. GAS, I/157, Nu: 5.

- istinsah 1138⁶⁰.
- 15) Beşir Ağa, Nu: 119.
- 16) Beşir Ağa, Nu: 120⁶¹.
- 17) Âşir Efendi, Nu: 179⁶².
- 18) Lala İsmâil Efendi, Nu: 52⁶³.
- 19) Hamidiye, Nu: 338.
- 20) Hamidiye, Nu: 339.
- 21) Hamidiye, Nu: 340⁶⁴.
- 22) Veliyyüddin, Nu: 692, vr. 532, str. 31.⁶⁵
- 23) Kayseri Râşid Efendi Ktp. Râşid Efendi Eki, Nu: 126, vr. 236, str. 29, istinsah 1128.
- 24) Kayseri Râşid Ef. Ktp. Râşid Ef. Eki, Nu: 178, vr. 260, str. 25, istinsah 1155⁶⁶.
- 25) Manisa Kitap Sarayı, Nu: 277, vr. 520, istinsah 1197.
- 26) « « « Nu: 278, istinsah 1144.
- 27) « « « Nu: 4476, istinsah 1167.
- 28) « « « Nu: 6589, vr. 449, str. 21.
- 29) Bursa Haraççioğlu, Nu: 268, vr. 471.
- 30) « « « Nu: 300, (I. cild) vr. 196, istinsah 1129.
- 31) Bursa Hüseyin Çelebi, Nu: 174, vr. 376, str. 25, istinsah 1010.
- 32) Bursa Ulu Câmi, Nu: 717, vr. 414.
- 33) « « « Nu: 718, vr. 435.
- 34) Akseki Yeğen Mehmed Paşa Ktp. Nu: 131/1, vr. 406, str. 25, istinsah 1121⁶⁷

Basma Nüshaları

- 1) İlk baskısı, Sultan Abdülâziz devrinde 1290/1873 târi-

(60) Topkapı Sarayı Arapça Yazmalar Katoloğu, II/121-122, Nu: 2589, 2590, 2591.

(61) Defter, s. 10.

(62) Defter, s. 13.

(63) Defter, s. 104.

(64) Defter, s. 18.

(65) Defter, s. 98.

(66) Karabulut, Kayseri Râşid Efendi Ktp. Yazmalar Kataloğu, s. 233, Nu: 600.

(67) Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, s. 217, Nu: 376, İst. 1982.

hinde yapılmıştır⁶⁸. Mustafa el-Cum'avi tarafından bir kaç yazma nüsha ile karşılaştırılıp neşre hazırlanan ve İstanbul'da Şeyh Yahyâ Matbaası'nda tabedilen bu baskısı, tek cild olup 608 sahife tutarındadır.

2) Diğeri de, Sultan II. Abdülhamid devrinde Mısır'da 1317/1899 tarihinde el-Edebiyye matbaası'nda basılmıştır. İki cild (tek mücellid) hâlinde basılan bu nüsha, 617 sahifedir. Bu ikinci baskının kenarında, el-Münâvî'nin Şerhi de basılmıştır.

Her iki nüsha da, çok miktarda bastırılmış olmalıdır ki, eskilerin kütüphânelerinde, sahaflarda ve umûmî kütüphânelerde dâimâ bulunabilmektedir.

16) Umdet'üş-Şemâil

Nüreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî (1014/1605) :

Bağdâdlı İsmâil Paşa, Ali el-Kârî'nin «Umdet'üş-Şemâil» adlı ikinci bir Şemâil kitabından bahseder.⁶⁹ Diğer kaynaklarda ismine rastlanmıyan bu eserin, tek yazma nüshasının Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesinde kayıtlı olduğu tesbit edilmiştir:

Râşid Efendi Ktp. Râşid Ef. Eki, Nu: 676/9, vr. 40^b-65^b, str. 21, istinsah 1078.⁷⁰

İstinsah târihi, müellifin hayâtına çok yakın olan bu nüsha, incelenmeğe değer bir durum arz etmektedir.

17) Şerh'uş-Şemâil li't-Tirmizî

Muhammed Âşık b. Ömer el-Özbekî el-Hanefî (1022/1613) :

Özbek asıllı olup Medîne'de yerleşen ve orada Hanefiler'in müftülüğünü yapan bu zât, eserinin müsveddesini 1011/1602'de tamamlayıp, 1022/1613 senesinde de temize çekmiş ve aynı yılda

(68) Bu baskının neşir târihi, Fuad Sezgin'de «1299» şeklinde kayıtlıdır ki, bu bir matbaa hatâsı olmalıdır.

(69) Emâ'ül-Müellifin, I/752; Zeyl, II/122.

(70) Karabulut, Kayseri Râşid Ef. Ktp. Yazmalar Kataloğu, s. 692. Nu: 2190

Medîne'de vefât etmiştir.⁷¹ İsmi, Esmâ'ül-Müellifin'de «Muhammed b. 'Ömer b. 'Âşık el-Özbekî» şeklinde kayıtlıdır.⁷² Kâtib Çelebi, Bursalı Mehmed Tâhir, Fuad Sezgin, Tayyib Okıç ise, hep bizim aldığımız şekliyle kaydetmişlerdir.

Fuad Sezgin'in bu isim altında kaydettiği üç yazma nüshaya daha önce işaret etmiş ve bu nüshaların, ona âit oluşunu şüpheli karşıladığımızı ifâde etmiştik⁷³.

Bursalı Mehmed Tâhir ise: «Kuzât ve müverrihinden bir zâttır» deyip hayâtı hakkında bilgi verdikten sonra, eseri ile ilgili olarak şöyle der: «Edirne'de, II. Sultan Selim Kütüphanesi'nde, 1022/1613 târihinde yazdığı Arabiyy'ül-ibâre «Şemâil-i Tirmizi Şerhi» vardır. Sâhib-i eser, kendisinin Tırabzon'lu olduğunu eserinde ber-tafsîl beyân ve künyesini de, Muhammed b. Ömer b. Bâyezîd el-Âşık olmak üzere zikrediyor.»⁷⁴

Muhammed Âşık'ın şerhinin bir başka yazma nüshası da, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi Medineden Gelen Kitaplar bölümünde bulunmaktadır: Nu: 431, vr. 188, str. 23, istinsah 1086. Katalogda, eserle ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: «Muhammed Âşık b. Ömer el-Hanefî'nin 1011'de tesvid ve 1022'de tebyiz ettiği şerhtir. Bu şerhin, Muhammed Âşık'ın ifâdesine göre onun şeyhi Abdullah el-Ensârî Mahdûm ül-Melek Şemseddin (1006/1597)in olması muhtemeldir.»⁷⁵

18) er-Ravz'ul-Bâsim fi Şemâil'il-Mustafâ Ebi'l-Kaasım

Abdurraûf b. Tâc'ül-ârifin el-Münâvî (1031/1622) :

Devrinin velûd âlimlerinden olan el-Münâvî'nin, Şemâil Şerhi'nin bir çok nüshası bize kadar gelmiş ve eser, ayrıca basılmıştır. 999/1591 senesinde tamamladığı bu eseri, Isâmüddin el-İsferâîni ve İbn Hacer el-Heysemi'nin nisbeten uzun olan şerh-

(71) Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, II/269; Osmanlı Müellifleri, III/95; Kehhâle, XI/84; Brockelmann, (G II/430) ölüm târihini, 1042/1639 olarak kaydetmiş, başka bilgi vermemiştir.

(72) Esmâ'ül-Müellifin, II/269.

(73) Yukarda 6. sırada.

(74) Osmanlı Müellifleri, III/94-95; aynı nüshaya, Prof. Okıç de işaret eder. Bkz. s. 147.

(75) Topkapı Sarayı Arapça Yazmalar Kataloğu, II/120-121, Nu: 2588.

lerine yapılmış **T a ' l i k a t** (ilâve notlar) mâhiyetindedir.⁷⁶

Fuad Sezgin'in kaydettiği İstanbul nüshaları şunlardır:

- 1) Yeni Câmi, Nu: 241, vr. 216, istinsah 1008.
- 2) Yeni Câmi, Nu: 242, vr. 216, « 1102.
- 3) Râgıb Paşa, Nu: 281, vr. 418, « 1136.
- 4) Ayasofya, Nu: 601, vr. 380, « hicrî XI. asır.
- 5) Nûruosmâniye, Nu: 1034, vr. 376, « 1081.
- 6) Murad Molla, Nu: 463, (I. cild).
- 7) Topkapı Sarayı III. Ahmed, Nu: 456, vr. 286, hicrî XI. asır.
- 8) İstanbul Üniversitesi Ktp. Nu: 1144.

Ayrıca; Rabat, Tunus, Escurial, Vatikan, Şam, Bankipore, Cezâir, Kahire, British Museum vb. yerlerde bulunan nüshalarını da tanıtır⁷⁷.

9) Tayyib Okiç, Şehid Ali Paşa Ktp. Nu: 480'de kayıtlı bir otografinin (müellif nüshası) bulunduğu işaret eder⁷⁸.

10) Veliyyüddin, Nu: 688, vr. 580, str. 25, ta'lik⁷⁹.

11) « Nu: 689, vr. 537, str. 27, nesih.⁷⁹

12) Lala İsmâil Efendi, Nu: 53⁸⁰.

13) Konya Yusuf Ağa Ktp. Nu: 676.

Eserin, 1317'de Mısır'da yapılan baskısına, daha önce, Ali el-Kâri'nin eserini tanıtırken, işaret etmiştik.

19) Şemâil'ün-Nebevviyyet'il-Ahmediyye

Aziz Mahmûd Hüdâi (1038/1628) :

Bursalı Mehmed Tâhir, Tasavvuf Târihi ve Türk-İslâm fikir hayatında mühim bir yer işgâl eden Aziz Mahmûd Hüdâi'nin, hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermekte⁸¹ ve eserleri ara-

(76) Muhibbî, Hulâsat'ül-Eser, II/414; Keşf' üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, I/511; Zeyl, I/588; Zirikli, VII/75-76; Kehhâle, V/220; Sezgin, GAS, I/157-158, Nu: 7; Brockelmann, GAL, G I/170 (162), Nu: 7; S I/269, Nu:7.

(77) Sezgin, a.y.

(78) Okiç, a.g.e., s. 147.

(79) Defter-i Kütüphâne-i Veliyyüddîn, s. 38.

(80) Defter, s. 104.

(81) Osmanlı Müellifleri, I/185-188

sında, «Arabça ibâre ile yazılmış» bir de «Şemâil'ün-Nebevviyyet'il-Ahmediyye» adlı kitâbının bulunduğunu kaydetmektedir⁸². Onun hayâtına ve eserlerine genişçe yer veren el-M u h i b b i ise⁸³, Şemâil'ini kaydetmemiştir. Bursalı Mehmed Tâhir'i kaynak olarak kullanan Brockelmann da, yazma nüshalarına işâret etmemiş, aynı kaynağı kullanmış olmasına rağmen, müellifin ölüm târihini 1037 olarak kaydetmiştir⁸⁴.

Eserin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

20) Behcet'ül-Mehâfil ve Ecmel'ül-Vesâil bi't-ta'rif bi-ruvât iş-Şemâil(*)

İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekâni (1041/1631):

Mısırın el-Bahira bölgesindeki Lekâne'de doğmuş olan müellif, bir Mâlikî âlimi olup, 1041/1631 senesinde Hac dönüşü vefât etmiştir⁸⁵.

Fuad Sezgin, Şemâil'in râvileri üzerinde bir çalışma olan bu eserin; Berlin, Paris, Cezâir, Haleb gibi yerlerde bulunan Türkiye dışındaki yazma nüshalarını tanıtmıştır⁸⁶. Biz, Türkiye kütüphanelerinde tek nüsha tesbit edebildik:

Süleymaniye-Giresun Yazmaları, Nu: 11, vr. 388, str. 21, te'lif 1030⁸⁷.

21) el-Vefâ li-Şerhi Şemâil'il-Mustafa

Nüreddin 'Ali b. İbrahim el-Halebi (1044/1634):

Sîret'ül-Halebiyye diye tanınan «İnsân'ül-'Uyûn fî Sîret'il-

(82) A.g.e., s. 188

(83) Hülâsat'ül-Eser, IV/327-329

(84) Brockelmann, S II/661

(*) Eserin adı, Prof. Okiç'in araştırmasında (s. 149), «Behcet'ül-hâfil» şeklinde yazılmıştır ki, bir matbaa hatâsı olmalıdır. Hülâsat'ül-Eser'de bir başka imlâ hatâsı dikkati çekmektedir. Orada da, «Ecmel'ül-Vesâil» ibâresini bir elif ilâvesiyle «Ecmâl'ül-Vesâil» şeklinde çıkmıştır. (I/6)

(85) Muhibbî, Hülâsat'ül-Eser, I/6; Esmâ'ül-Müellifin, I/30; Zeyl, I/203; Kettâpî, er-Risâlet'ül-Müstatrafe, s. 210, Dimeşk 1383/1964; Zirikli, I/21; Kehhâle, I/2

(86) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 8; Brockelmann, G I/170 (162), S. I/269, Nu: 8

(87) Türkiye Kütüphaneleri Toplu Kataloğu, s. 167, Nu: 416, Ankara 1980

Emin'il-Me'mûn» adlı eserin müellifi olan el-Halebi'nin bu Şemâil Şerhi'ne, Bağdadlı İsmâil Paşa işâret etmektedir⁸⁸. Muhibbî de, müellifi ve Şemâil şerhi hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir⁸⁹. Zirikli ve Kehhâle ise, müellifin bu eserine yer vermezler.

Fuad Sezgin ve Tayyib Okuçin kaydetmediği bu eserin bir yazma nüshası Bursa'da bulunmaktadır :

Bursa Yazma Eserler Ktp. Umûmî ksm. Nu: 195, vr. 120.

İstinsah kaydı bulunmayan yazma, «Sıfatü Şerâbı Resûlillâh s. a»e kadar yazılmış, sahife yarıda boş bırakılmıştır. Esasen, el-Muhibbî bu eseri tanıtırken şöyle der:» el-Halebi, Şemâil üzerine, el-Vefâ li-şerhi Şemâil'il-Mustafâ⁹⁰ adlı tamamlayamadığı bir şerh de yazmıştır. O, bu eserinde, muâsırlarından Abdurraûf el-Münâvî'ye bir çok reddiye yazmış ve güzel açıklamalarda bulunmuştur.»⁹¹.

Müellif, Bursa nüshasının önsözünde: «...Bu kitâbı (Tirmizî'nin Şemâili) tedris etmek isteyince, bir kısım dostlarım bir ş e r h yazmamı istediler. Halbuki yanımda, eserin şerhlerinden, sâdece, Mekke-i Müşerreffe'ye yerleşen en büyük şeyhimiz allâme İbn Hacer el-Heysemi'nin ve arkadaşımız allâme Abdurraûf el-Münâvînin şerhleri vardı. Daha sonra da, Şihâbüddin el-Kastallânî'nin şerhine vâkıf oldum» der. Bu ifâdelerden; Şemâil'i ders kitabı olarak okuttuğu, eseri, talebeye takrir maksadıyla kaleme aldığı ve adı geçen üç şerhten de istifâde ettiği anlaşılıyor.

Gerek el-Muhibbînin verdiği bilgidен, gerek mevcut nüshanın eksik bırakılmasından, eserin, müellifi tarafından tamamlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Tek nüsha durumundaki bu yazmanın, müellifinin de târihçi oluşu dikkate alınarak, değerlendirilmesi yerinde olan kanaatindeyiz.

22) Hâşiye alâ Şerh-i İbn Hacer alâ's-Şemâil

(88) Esinâ'ül-Müellifin, I/756; Zeyl, II/713.

(89) Muhibbî, Hulâsat'ül-Eser, III/123.

(90) Eserin adı, yazma nüshada «el-Vefâ bi-şerhi...» şeklindedir.

(91) Muhibbî, a.y.

Nüreddin Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî 1087/1676) :

Kastallâni'nin «el-Mevâhib'ül-Ledünniye»si üzerine de bir şerhi olan Şebrâmellisî, eserini 1074/1663'de te'lif etmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere, eser şerh değil, İbn Hacer el-Heysemî'nin «Eşref'ül-Vesâil» adlı Şemâil şerhinin h â ş i y e 'sidir⁹².

Türkiye kütüphanelerinde yazmalarını tesbit edemediğimiz bu hâşiyenin, Cezâyir'de (Nu: 1667, vr. 158, hicri XII. asır) bir yazma nüshasının mevcüdiyetine Fuad Sezgin işâret eder⁹³

23) Keşf'ül-Lisâm ammen câe min'el-ehâdis'in -Nebeviyye fi Şemâil'il-Mustafâ ve Minhâcihi Aleyhi's-salâtü ve's-Selâm :

Muhammed b. Muhammed b. Ömer er-Ravzî (1103/1692'den sonra):

Bu Mağrib'li âlimin adı geçen eserinin yazma nüshalarını tesbit edemedik. Eseri ve müellifini ise, İsmâil Paşa'dan öğreniyoruz.⁹⁴ Brockelmann ve⁹⁵ Kehhâle de⁹⁶, ona atfen ve onun verdiği kadar bilgi verirler(*).

İsmâil Paşa, her iki eserinde de, eserin, hicri 1103 senesinde tamamlandığını kaydeder. Ancak bu târih, Esmâ'ül-Müellifin'de rakam ile yazılırken (1102) olarak dizilmiş; yazı ile (1103) olduğu tasrih edilmiştir. Bu hatâ, Ömer Rızâ Kehhâle tarafından aynen alınmış ve ayrıca, müellifin ölüm târihi olarak verilmiştir.

24) Ğurer'ül-Fevâid'il-Lü'lüyye ve Dürer'ül-Medâih'in-Nebeviyye el-Hâkiyetü li's-Sifât'il-Muhammediyye veş-Şemâil'il-Mustafaviyye :

Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân et-Terimî el-Yemenî (1112/1700) :

(92) Hülâsat'ül-Eser, III/176; Esmâ'ül-Müellifin, I/761; Zeyl, II/54; Okıç, s. 147.

(93) Sezgin, GAS, I/157, Nu: 2.

(94) Esmâ'ül-Müellifin, II/302; Zeyl, II/366.

(95) Kehhâle, Mu'cem'ül-Müellifin, XI/254.

(* er-Ravzî'nin eserinin, Tirmizî'nin Şemâili üzerinde bir çalışma mı, yoksa müstakil bir Şemâil kitabı mı olduğu hususunda kesin bilgiye sahip değiliz.

İbn Muḥḥ'ur-Re's diye tanınan ve Yemen'in ünlü meşâyihinden olan bu zâtın adı geçen eserini, sâdece ismi ile biliyoruz⁹⁷.

25) Nebzet'üş-Şemâil ve Zübdet'üd-Delâil

İbrâhîm b. Mustafâ el-Vahdî (1126/1714) :

Türk asıllı olup Halep kadılığı da yapan Vahdî, «Tercüme-i Hilye-ı Şerif» adlı bir eserin de müellifidir⁹⁸.

Fuad Sezgin, Nebzet'üş-Şemâil'in bir yazma nüshasının, İstanbul'da (Âşir Efendi Ktp. Nu: 59/1, vr. 1-34, hicrî 1113) bulunduğunu kaydetmektedir⁹⁹. Ancak, kütüphânenin neşredilmiş eski defteri üzerinde yaptığımız araştırmada, ne o numarada, ne de kütüphânenin başka numaralarında böyle bir eserin kayıtlı olduğunu gördük. Durum, kütüphânenin yerinde tahkiki ni gerektirmektedir.

İsmâil Paşa¹⁰⁰ ve ona atfen Kehhâle¹⁰¹, müellifi ve diğer eserleri hakkında bilgi vermişlerse de, Şemâil'ine işâret etmemişlerdir.

26) Şerh'uş-Şemâil :

'Abdullah el-Hamevî el-Hamdûnî el-Ezherî (1133/1720'den sonra) :

Vefât târihi tesbit edilemeyen müellif, eserini 1133/1720 senesinde yazmıştır¹⁰². Eserin başlangıç cümlesini de kaydeden İsmâil Paşa, müellifin ismini, «Ubeydullah el-Hamdûnî...» şeklinde göstermiştir¹⁰³.

Bir yazma nüshasının, Şam'da (Zâhiriye, Umûmî ksm. Nu: 3896, vr. 88, isth. 1151) bulunduğunu Fuad Sezgin'den öğreniyoruz¹⁰⁴.

(97) Esmâ'ül-Müellifin, I/551; Zeyl, II/145; Kehhâle, V/176. (Önceki iki kaynağa atıf yapar.)

(98) Osmanlı Müellifleri, III/16-17

(99) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 20.

(100) Esmâ'ül-Müellifin, I/37.

(101) Mu'cem'ül-Müellifin, I/114.

(102) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 21.

(103) Zeyl, II/54; ayrıca bkz. Kehhâle, VI/51.

(104) Sezgin, a.y.

27) el-Vesilet'ül-Uzmâ fi Şemâil'il-Mustafâ S.A.V.

Zeynüddin Pir Mehmed Dede b. Mustafa b. Habîb el-Erzurûmî (1146/1733):

Aslen Erzurum'lu olup sonra İstanbul'a yerleşen ve sürgün olarak gönderildiği Bursa'da vefât eden Dede Efendi'nin, Hadis ve Fıkıh dallarında başka eserleri de vardır¹⁰⁵.

Şemâil'e dâir iki eserinden birisi olan «el-Vesilet'ül-Uzmâ» sı, Mısır'da basılmıştır¹⁰⁶.

28) Kitâb'üş-Şemâil fi Hakkı Hayr'il-Evâhir ve'l-Evâil

Erzurumlu Dede Efendi'nin bu ikinci Ş e m â i l kitabını da, Bağdâdlı İsmâil Paşa'dan öğreniyoruz¹⁰⁷.

29) Esnâ'l-Vesâil bi-Şerh'iş-Şemâil

İsmâil b. Muhammed b. Abdülhâdi el-Aclûnî el-Cerrâhî (1162/1749):

Bağdadlı İsmâil Paşanın her iki eserinde de kaydettiği¹⁰⁸, el-Murâdî'nin ise, Aclûnî'nin «tamamlanmamış eserleri» arasında gösterdiği¹⁰⁹ bu şerhin yazma nüshaları tesbit edilememiştir¹¹⁰.

30) Şerh'uş-Şemâil li't-Tirmizî

Abdurrahmân b. Ahmed es-Sanâdîki ed-Dimeşki (1164/1751):

Bu, Şam'lı Şâfiî âliminin, Tirmizî'nin Şemâil'ine yazmış olduğu şerhi, sâdece ismi ile biliyoruz¹¹¹.

(105) Esmâ'ül-Müellifin, II/321; Zeyl, II/707.

(106) İsmâil Paşa'nın bahsettiği bu baskıyı görme imkânımız olmadığı için, baskı tarihi ile eserin muhtevâsı hakkında yeterli bilgi verilememiştir.

(107) Esmâ'ül-Müellifin, II/321.

(108) Esmâ'ül-Müellifin, I/220-221; Zeyl, I/83; II/54

(109) Silk'üd-Dürer fi A'yân'il-Karn'is-Sânî Aşar, I/261; Ziriklî ve Kehhâle, müellifin bu eserine yer vermemişlerdir.

(110) Aclûnî'nin Şemâil Şerhi'ne Prof. Okıç de yer vermiştir. Ancak, müellifin ölüm târihi üzerinde bir matbaa hatâsı yapılarak, hicri târih «1062» şeklinde yazılmış, mîlâdîsi «1749» olarak doğru verilmiştir.

(111) Silk'üd-Dürer, II/281; Esmâ'ül-Müellifin, I/553; Zeyl, II/54; Ziriklî, IV/68; Kehhâle, V/118.

31) Hâşiye alâ Şerh'îş-Şemâil li'l-Isâm

Mehmed b. Velî b. Resûl el-Kırşehri el-İzmîri (1165/1752):

Aslen Kırşehir'li olup İzmir Müftülüğü yapan ve orada vefât eden bu Türk âlimi, çeşitli eserlere yazdığı hâşiyeleri ile tanınmaktadır. Adı geçen eseri de, daha önce yazma nüshalarını tanıttığımız, Isâmüddîn el-İsferâinî (943/1536)'nin Şemâil şerhinin hâşiyesidir¹¹².

Eserin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

32) Teysîru Fıkh'il-Merâm fi Şerhi Şemâili Hayr'il-Enâm

Muhammed b. Ahmed b. Cârullâh es-San'ânî (1181/1767):

Müşahhım'ül-Kebîr lâkabı ile tanınan ve daha pek çok eserin de müellifi olan bu Yemen'li âlimin adı geçen Şemâil Şerhi'ni sâdece ismi ile biliyoruz¹¹³.

33) el-Fevâid'ül-Celiyyet'ül-Behiyye fi Şerh'îş-Şemâil'il-Muhammediyye

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed Cessûs el-Fâsî (1182/1768) :

C e s s û s(*) mahlâsı ile tanınan bu Fas'lı Mâlikî âliminin; ismi, eserinin adı, eserini bitiriş târihi ve vefâtı ile ilgili olarak, birbirini tutmayan farklı bilgiler verilmiştir. Bu sebeple, eserinin nüshaları hakkındaki tesbitlerimizi kaydetmeden önce, bu ihtilâflara temâs etmek istiyoruz :

Eserin adı içinde yer alan ikinci kelime; Brockelmann¹¹⁴, Fuad Sezgin¹¹⁵, Serkis¹¹⁶, İslâm Ansiklopedisi¹¹⁷ ve Cebeci¹¹⁸ gibi araştırma kaynaklarında «el-Celîle» yazılmıştır. İsmâil Paşa¹¹⁹,

(112) Osmanlı Müellifleri, I/238; Esmâ'ül-Müellifin, II/328;/Okıç, s. 147-148.

(113) Esmâ'ül-Müellifin, II/336.

(*) Cebeci, bu kelimeyi «Cessâs» şeklinde okumuştur. Bkz. adı geçen makale s. 311

(114) G I/170 (162), Nu: 5; S I/269 Nu. 6.

(115) GAS, I/157, Nu: 6.

(116) Mu'cem'ül-Matbûât'il-Arabiyye, I/207, Mısır 1928

(117) Tiriniz maddesi, s. 389.

(118) Adı geçen makale, s. 311.

(119) Esmâ'ül-Müellifin, II/320, Zeyl, II/204.

Kehhâle¹²⁰ ve Okiç¹²¹ ise «el-Celiyye» olarak kaydetmişlerdir. Bi-ze göre, bu ibârenin «el-Celiyye» olması, ifâde ve mânâ âhengi bakımından daha uygun düşmektedir.

Müellifin adı, bâzı kaynaklarda «Muhammed b. Muhammed b. Kâsım...», bâzı kaynaklarda da «Muhammed b. Kâsım b. Muhammed...» şeklinde kayıtlıdır. Bu farklı tesbit, Ömer Rızâ Kehhâle gibi bâzı yazarları yanıltmış ve aynı şahsı, ayrı şahıslarmış gibi iki ayrı yerde, fakat aynı eserin müellifi olarak kaydetme durumunda bırakmıştır¹²². Kehhâle'yi yanıltan ise, İsmâil Paşa'nın, farklı isimlermiş gibi iki ayrı yerde zikretmesi olmuştur¹²³.

Bir başka hatâ da, eserin bitiş târihi üzerinde işlenmiştir. Bağdâdli İsmâil Paşa, Esmâ'ül-Müellifin'de «Hicrî 1142 dolaylarında vefât ettiğini»¹²⁴ kaydederken; Keşf'üz-Zunûn Zeyli'nin bir yerinde de, «Eseri, 1200 senesinde tamamlamıştır. Mısır'da basılmıştır» der¹²⁵. Bu ikinci ifâde, Prof. Okiç tarafından da aynen iktibâs edilmiştir¹²⁶. Bir şahsın, ölümünden 58 sene sonra eser yazmış olması sonucunu doğuran bu çelişkinin, bir göz aldatmasından kaynaklandığı görülmektedir. Şöyle ki: İsmâil Paşa, bu bilgiyi Serkis'den almıştır. Serkis, eserin basma nüshasını tanıtırken: «Bu, Tirmizî'nin Şemâili üzerine yazılmış bir şerhtir. Başlangıç cümlesi şöyledir: Yazılışını, 1139 senesinde tamamlamıştır. Eserin hâmişinde de (kenarında), Muhammed b. Ahmed Büneys'in «Levâmi'ul-Envâr'il-Kevkeb'id-Dürri fi Şerhi Hemziyyet'il-İmâm el-Bûsirî» adlı eseri vardır ki, 1200 senesinde tamamlamıştır» der¹²⁷. İşte, bu ibârenin sonundaki «1200 senesinde tamamlamıştır» ifâdesi, İsmâil Paşa tarafından aynen alınmış, daha sonrakiler de oradan iktibâs etmek sûretiyle ha-

(120) Mu'cem'ül-Müellifin, XI/146, 259

(121) Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 147

(122) Mu'cem'ül-Müellifin, XI/146; XI/259 (Her ikisi de Muhammed Cessûs'dur).

(123) Keşf'üz-Zunûn Zeyli, II/54; II/204 (Her ikisi de aynı şahıstır. Sâdece soy kütüğünde küçük değişiklik yapılmıştır).

(124) Esmâ'ül-Müellifin, II/320

(125) Zeyl, II/54

(126) Okiç, a.g.e., s. 147

(127) Mu'cem'ül-Matbûât'il-Arabiyye, I/207

tâ yayılmıştır. Görüldüğü üzere, 1200 rakamı, C e s s ü s 'un kitabının bitiş târihi değil, kenarında basılan eserin bitiş târihidir. Eserin yazılış târihi 1139/1726'dır.

Müellifin vefât târihi ise; Esmâ'ül-Müellifin'de «Hicri 1142 dolayları» ifâdesiyle belirtilir, kesin rakam verilmez. Brockelmann, Sezgin, Zirikli¹²⁸ ve bir yerinde Kehhâle¹²⁹, «1182» şeklinde tasrih ederler. Eserin bitiş târihini 1139 olarak kaydeden Serkis, ayrıca, «Hicri 13. asır ulemâsındandır» der ki, bunu, «12. asır» şeklinde düzeltmemiz gerekecektir. Esâsen bizce, 1182 târihi de şüpheli karşılanmaktadır. Ancak, doğum târihi olarak, Brockelmann'ın verdiği «1089» târihi ile Kehhâle'nin verdiği «1109» târihleri arasındaki tezâdü giderme imkânımız olmadığı için, bu târihi kabullenme durumunda kalıyoruz.

Türkiye kütüphânelerinde yazma nüshaları tesbit edilemeyen eser, Bulak 1296, Mısır 1306 ve 1316'da olmak üzere üç def'a basılmıştır. 1306 târihli baskısı 395 sahife tutarındadır¹³⁰.

34) Şerh'uş-Şemâil

Hasan b. Abdullah el-Bahşi el-Halebi (1190/1776):

el-Murâdî, sofi muhaddislerden olan el-Bahşi'nin, biri, Şemâil'in râvileri hakkında, diğeri de Şemâil'in Şerhi olmak üzere iki eseri olduğunu kaydeder¹³¹. İsmâil Paşa da, sâdece Şemâil Şerhi'ne işâret eder¹³². İsminden başka bir bilgiye sâhip olmadığımız bu eserlerin yazma nüshalarına rastlanamamıştır.

35) Şerh'uş-Şemâil

Mustafa b. Muhammed b. Yûnus et-Tâi (1192/1778)

Bu Mısırlı Hanefî âliminin eserinin ismini de İsmâil Paşadan öğreniyoruz¹³³.

36) Unvân'ül-Fezâil fi Telhis'iş-Şemâil

Ebû'l-Fütûh Muhammed b. Mustafa el-Bekrî (1196/1782):

(128) el-A'lâm, VII/230

(129) Mu'cem'ül-Müellifin, XI/146

(130) Serkis, I/207; Sezgin, I/157, Nu: 6

(131) Silk'üd-Dürer, II/27

(132) Esmâ'ül-Müellifin, I/300; Zeyl, II/54

(133) Esmâ'ül-Müellifin, II/453; Zirikli, VIII/143; Kehhâle, XII/286.

Ehl-i tarikden olan ve pek çok eserin de sâhibi bulunan el-Bekrî, devrinin Şâm âlimlerinden birisidir¹³⁴. Şemâil'in özeti durumundaki adı geçen eserinin yazma nüshalarına tesâdüf edilememiştir.

37) Keşf'ül-Fezâil Şerh'uş-Şemâil

Nür b. Muhammed b. Hüseyin el-Kâşânî (Hicrî XI. asır)

Müellifi hakkında bilgi edinemediğimiz bu eseri, araştırmacıların verdiği bilgiden öğreniyoruz.¹³⁵ Verilen bilgiye göre, eser, tek nüshası ile günümüze ulaşmıştır:

Süleymâniye ktp. Nu: 267, Vr. 278, istinsah târihi hicrî XI. asır.

38) Şemâil Metni ve Şerhi

Müellifi Meçhûl (Anonim) : Hicrî XI. asır)

Bursa İl Halk Ktp. Hüseyin Çelebi ksm., Nu: 172, İstinsah 1071.

Müstensihi Ahmed es - Sübki el - Merzûki olan bu nüshanın kime âit olduğu belli değildir.

Yazma, vr. 1-131'e kadar ş e r h ; vr. 135^b-271^a, arası metindir. Şerh ile metin arasındaki (131-135^b) varaklar boş bırakılmıştır. Metin kısmı 11 satır, şerh kısmı ise 23 satırdır. Bu nüsha, daha önceki şârihlerden birisine âit olabileceği gibi, tamâmen ayrı bir şahsa âit de olabilir. Tahkîke muhtaçtır.

39) Şerh'uş-Şemâil li't-Tirmizi

Muhammed Şâkir b. Ali b. Hasan el-Akkad el-Mısri (1202/1788 :

Mısırlı sofi el-Akkad'ın bu şerhi hakkında, isminden başka bir bilgiye sâhib olamadık.¹³⁶

40) Şerhu Şemâil'in-Nebi (s.a.v.) li't-Tirmizi

(134) Silk'üd-Dürer, IV/14; Esmâ'ül-Müellifin, II/343; Zeyl, I/128

(135) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 11; Brockelmann, GAL, S I/269, Nu: 11; Okıç, s. 147. Prof. Teyyib Okıç, kaynak zikretmeden verdiği tesbitte, diğer iki me'haz hilâfına, müellifin dede ismini, «Hüseyin» yerine «Hasan» olarak kaydetmiştir.

(136) Esmâ'ül-Müellifin, II/346; Zeyl, II/54; Kehhâle, X/62-63.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hureysî el-Fâsî (1202/1788) :

Bu Fas'lı Mâlikî kadısının yazmış olduğu şerh¹³⁷, Fuad Sezgin'in¹³⁸, Brockelmann'a atfen¹³⁹ verdiği bilgiye göre, ibn Hacer el-Heysemî'nin «Eşref'ül-Vesâil»inden seçmeler mâhiyetinde bir çalışmadır. Türkiye nüshaları tesbit edilememiştir.

41) el-Mevâhib'ül- Muhammediyye bi-Şerh'ış-Şemâil'it-Tirmiziyye

Süleymân b. Ömer el-Cemel (1204/1790):

Mısır'lı olan müellif, eserini 1196/1782 senesinde kaleme almıştır. Fuad Sezgin dışındaki bütün kaynaklar¹⁴⁰, ölüm târihini 1204 olarak tesbit etmiştir. Fuad Sezgin ise¹⁴¹, 1202/1788 târihini verir ki, atıf yaptığı kaynak, Brockelmann'dır. Halbuki adı geçen yerde Brockelmann'ın verdiği târih 1204'dür.

Eserin, Türkiye kütüphânelerinde yazma nüshalarına rastlanamamıştır. Fuad Sezgin, Garrett ve Bankipore'da olmak üzere, bilinen iki yazma nüshasını tanıtır.¹⁴²

42) Şerh'uş-Şemâil

Said b. Ebi Saïd Muhammed el-Hâdimî (1213/1798):

Konya'nın Hâdim kazâsından olan bu Türk âlimi, Haremeyn'i ziyârete gittiğinde Mekke'de kalmış ve orada vefât etmiştir.¹⁴³ Eserinin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

43) Şerh-i Şemâil-i Şerîf

İsmâil Müfid Efendi İstanbulî (1217/1802) :

Doğma büyüme İstanbul'lu olan İsmâil Müfid Efendi'nin bu Arapça Şemâil Şerhi'nin bir yazma nüshası, İstanbul'da bulun-

(137) Esmâ'ül-Müellifin, II/302; Kehhâle, VIII/250.

(138) Sezgin, GAS, I/157, Nu: 2.

(139) Brockelmann, GAL, S I/268, N: 3.

(140) Esmâ'ül-Müellifin, I/406; Zeyl, II/54; Zirikî, III/194; Kehhâle, IV/271; Brock., G II/465 (354).

(141) Sezgin, GAS, I/158, Nu. 12.

(142) Sezgin, a.g.y.

(143) Esmâ'ül-Müellifin, I/393; Zeyl, II/54; Kehhâle, IV/231.

maktadır.¹⁴⁴

Es'ad Efendi Ktp. Nu: 362, vr. 142, İstinsah 1203.

Kütüphanenin eski defterindeki açıklamaya göre «Eşref'ül-Vesâil adı ile bilinen bu Şemâil Şerhi, 1203 senesinde te'lif edilmiş olup, müellifin kendi el yazısı ile yazılmıştır.»¹⁴⁵

44) Şerh'uş-Şemâil

Abdullah Necib el-Ayıntâbi (1219/1804) :

Kamûs mütercimi Âsım Efendi'nin üstâdı olan Abdullah Necib Efendi, Antep'li bir Türk âlimidir. İleri yaşlarında Medine-i Münevvere'ye gitmiş ve orada vefât etmiştir.¹⁴⁶

Prof. Tayyib Okıç, «İstanbul Kütüphanelerinde Şerhu's-Şemâil'lerin bir çok yazma nüshaları mevcuttur» diyerek açtığı paragrafın üçüncü sırasında, «Abdullah Necib el-Ayıntâbi'nin Şemâil Şerhi, Umûmî Kütüphâne Nu: 1016» şeklinde bilgi verir.¹⁴⁷ Ancak, yerinde yaptığımız tesbite göre, Bursa Ktp. Umûmî ksm. Nu: 1016'da kayıtlı olan «Şerh-i Şemâil-i Şerîf», Ayıntâbi'nin değil; Hâkaani'nin «Hilye-i Hâkaani» isimli eseri olduğu görülmüştür. Ayıntâbi'ye âit başka numaralarda kayıtlı bir nüshaya da rastlanmamıştır.

45) Sirâc'ün-Nübüvve

Seyyid Baba el-Kaadiri el-Haydarâbâdi b. Muhammed Yûsuf el-Kâdiri (1226/1811'den sonra) :

Urdu (Hind) dilinde bir şerh olan bu eser, 1226/1811 senesinde te'lif edilmiştir. Hindistanda (Asafiye, Nu: 326-329, vr. 270, 459, 461, istinsah 1266) bir yazma nüshası muhafaza edilmektedir.¹⁴⁸ Bu dört cildlik eser, müellifin kendi nüshası olmalıdır.

46) Muhtasar'us-Şemâil ve Şerhuhû :

Abdullah b. Hicâzi b. İbrâhim eş-Şerkaavi (1227/1812) :

Şâfiî mezhebi ve Halveti tarikatine mensup bu Mısırlı âlim,

(144) Osmanlı Müellifleri, I/243; Sezgin, GAS, I/159, Nu: 23.

(145) Defter-i Kütübhanê-i Es'ad Efendi, s. 23.

(146) Osmanlı Müellifleri, II/47; Zeyl, II/54.

(147) Okıç, Bazı Hadis Meseleri Üzerinde Tetkikler, s. 147.

(148) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 24.

Şemâil'i önce ihtisâr etmiş (özetlemiş); sonrada, özetlediği bu kısımların şerhini yapmıştır.¹⁴⁹ Eserin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

47) **Mahsûl'ül-Mevâhib'ül-Ahadiyye fi'l-Hasâisi ve's-Şemâil' il-Ahmediyye :**

Şeyh Halil b. Molla Hüseyin el-Es'ardi el-Kürdi (1257/1841) :

İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eserler veren¹⁵⁰ Siirt'li Molla Halil nâmındaki bu zâtın, adı geçen eserinin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

Diğer eserlerinin bir kısmını kaydedip bu eserine yer vermeyen Kehhâle, müellifin ölüm târihini, 1259/1843 olarak kaydetmiştir.

48) **Şerh'uş-Şemâil**

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Bennânî Fir'avun (1261/1845) :

Hakkında bilgi elde edemediğimiz bu Fas'lı âlimin, eserinin tek yazma nüshasının Fas'ta bulunduğunu, Fuad Sezgin'den öğreniyoruz.¹⁵¹

49) **Vesilet'ül-Fakîr'il-Muhtâc fi Şerhi Sahih'il-Livâi ve't-Tâc**

Ebû Abdullah Muhammed Bedreddîn b. eş-Şâzili b. Ahmed el-Hasanî (1266/1849) :

Hakkında bilgi elde edemediğimiz müellifin adı geçen eserinin bir yazma nüshasının Rabat'ta (I/82, Nu: 656, vr. 49) bulunduğunu Fuad Sezgin'den öğreniyoruz.¹⁵² Biz, eserin ismi içinde geçen «Sahih» kelimesinin «Sâhib» olması gerektiği kanâatindeyiz.

50) **el-Mevâhib'ül-Ledünniyye alâ's-Şemâil'il-Muhammediyye :**

İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî (1276/1860) :

el-Ezher Üniversitesi hocalarından olan bu Mısırlı âlimin

(149) Esmâ'ül-Müellifin, I/488; Zeyl, II/54; Kehhâle, VI/41.

(150) Osmanlı Müellifleri, II/37; Esmâ'ül-Müellifin, I/357; Kehhâle, IV/117.

(151) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 14; Brockelmann, GAL, S. I/269, N: 14.

(152) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 25.

nisbeti, bâzı kaynaklarda¹⁵³ «el-Bâcurî», bâzılarında ise¹⁵⁴ «el-Bey-cûrî» imlâsı ile kayıtlıdır. Eser, şerh değil, Tirmizinin Şemâil'ine yapılmış bir hâşiyedir.

Bu hâşiyenin; Bulak'ta 1276, 1280, 1290, 1302, 1309'da; Kahire'de de 1290, 1301, 1319, 1320 tarihlerinde yapılan baskılarını Fuad Sezgin'den öğreniyoruz.¹⁵⁵ Bizim görebildiğimiz son baskı ise, Mısır 1375/1956 târihlidir. 208 sahfe tutarındaki bu neşrin kenarında, Tirmizi'nin Şemâil'inin metni de basılmıştır.

51) Ayn'ür-Rahmeti ve'n-Nûr fi Şemâil'in-Nebiyy'il-Mebrûr
Mehmed Sâbit b. Abdulah el-Kayserî (1311/1893) :

Kayseri ulemâsından müderris Sâbit Efendi'nin Şemâil'e dâir bu eserini, Bağdâdli İsmâil Paşa'dan öğreniyoruz.¹⁵⁶ Eserin, yazma veyâ basma bir nüshası tesbit edilememiştir.

52) el-Itr'uş-Şezî alâ Muhtasarı Şemâil'it-Tirmizî

Abdülmeccid eş-Şernûbî el-Ezherî (1321/1903) :

Mısır'lı olan eş-Şernûbî, önce Şemâil'in metnini ihtisâr etmiş, sonra da bu ihtisâra bir şerh yazmıştır. Yazılışı, hicri 1317 senesinde tamamlanan bu eser; metnin muhtasarı ortada, şerhi de kenarında olmak üzere, 1318/1900 târihinde Bulak'ta basılmıştır.

53) el-Feth'ul-Eymen'ül-Makbûl ve's-Şerh'ul-Mehdî li-Eşrefi Resûl

es-Seyyid Mahmûd b. Abdülmuhsin ed-Dimeşki İbn'ül-Muvakkî' (1321/1903):

İbn'ül-Muvakkî' diye tanınan bu zât, aslan Medine'li olup, Şam'da yerleşmiştir. Şamdaki Bâdiriyye Medresesi'nde müder-

(153) Esmâ'ül-Müellifîn, I/41-42; Zeyl, II/603; Sezgin, GAS, I/158, Nu. 10; Brock., G I/170 (162), Nu: 10; S I/269, Nu: 10; el-Müncid, Ansiklopedi kısmı.

(154) Meselâ, 1375/1956 (3. baskı) târihli matbû nüsha; Zeyl'in bir başka yerinde (II/54); Okiç, s. 148. Halbuki Tayyib Okiç, Zeyl'in «el-Bâcurî» şeklinde kayıtlı olan II/603'ü referans göstermiştir.

(155) Sezgin, a.y.

(156) Esmâ'ül-Müellifîn, II/393

rislik de yapan müellifin başka eserleri de vardır.¹⁵⁷ Bağdâdlı İsmâil Paşa, adı geçen Şemâil Şerhi'ni, Keşf üz-Zunûn Zeyli'nin iki ayrı yerinde farklı eserlermiş gibi kaydetmişse de, bunların aynı eser olduğu, yine Paşa'nın Esmâ'ül-Müellifin'de verdiği bilgiden kolayca anlaşılmaktadır.

Eserin nüshaları ve muhtevâsı hakkında bilgi elde edilememiştir.

54) Vesâil'ül-Vusûl ilâ Şemâil'ir-Resûl

Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf en-Nebhâni (1350/1931) :

Beyrût Hukuk Mahkemesi Reisi olan en-Nebhâni'nin bu Şemâil Şerhi, 1309/1891'de Beyrût'da neşredilmiştir.¹⁵⁸

54) Ta'lik'ul-Hamâil fimâ Ağfelehû Şürrâh'uş-Şemâil

Ebû Abdullah b. Tâhir el-Kessîfi (?) :

Müellifi hakkında bilgi elde edemediğimiz bu eserin bir yazma nüshasının, Rabat'ta (Kettâni, Nu: 934/1, s. 1-387) bulunduğunu Fuad Sezgin'den öğreniyoruz.¹⁵⁹

55) Enceh'ul-Vesâil

Ebû'l-Kasım b. Muhammed b. Ebî'l- Berekât b. Ahmed b. Abdülmelik b. Mahlas (?) :

Bu Mağribli âlimin şahsı ve eseri hakkında da bilgi edilemedi. Eserinin yazma nüshalarının; Rabat, Tanca, Fas, Ce-zâyir gibi ülkelerin kütüphanelerinde bulunduğunu Brockelmann ve Fuad Sezgin haber vermektedirler¹⁶⁰.

56) Şerh'uş-Şemâil

Ali el-Adevî (?) :

Fuad Sezgin'in verdiği bilgiye göre, isminden başka hakkında hiçbir bilgiye sâhip olamadığımız bu müellifin, eserinin tek nüshası «Gotha, Nu: 1829, vr. 80» bulunmaktadır¹⁶¹.

(157) Esmâ'ül-Müellifin, II/422; Zeyl, II/54; II/159; Zirikli, VIII/54; Kehhâle, XII/178

(158) Zeyl, II/705; Zirikli, IX/289; Brockelmann, S II/765; Okıç, s. 147

(159) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 26.

(160) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 13; Brockelmann, S I/269, Nu. 13.

(161) Sezgin, GAS, I/158, Nu: 9.

*Tirmizi Şemâil
Zeyli'dir
Tirmizi'nin Şemâil
Zeyli'dir
Beyrût'da
neşredilmiştir
1309/1891*

57) Envâr-ı Muhammedi fî Şerhi Şemâil'it-Tirmizi

Hâksâr Ali el-Cunfûrî el-Hindî (?) :

Kerâmet Ali diye meşhûr olan bu Hindli âlimin Urdu dilindeki bu Şemâil Şerhi'ni, Bağdâdlı İsmâil Paşa'dan öğreniyoruz¹⁶². Paşa, vefât târihini tesbît edememiş olmalı ki, nokta nokta koyarak boş bırakmıştır.

58) Şerh'uş-Şemâil

Muhammed el-C e z e r i (?) :

Prof. Tayyib Okiç, Bursa Haraççioğlu Ktp. Nu: 302'de kayıtlı, Muhammed el-Cezerî'ye âit bir Şemâil Şerhi'nin bulunduğunu kaydeder¹⁶³.

Okiç, müellif hakkında hiç bilgi vermemiştir. Vefât târihi de belirtilmeyen bu zâtın, kimliğini kesinlikle tâyin güçleşmektedir. Ancak, Esmâ'ül-Müellifin'de¹⁶⁴, «Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî Şemseddîn Ebû'l-Hayr, vefâtı: 833/1430» künyesi ile kaydedilen Muhammed el-Cezerî'nin, bu zât olma ihtimâli vardır. Ne var ki, 46 eserini kaydeden Paşa, böyle bir eserine işâret etmez. Maamâfih, «ve diğ erleri» diyerek, eserlerinin tamâmını vermediğini de belirtir. Belki, bu «diğ erleri» arasında «Şemâil Şerhi» de vardır.

Öte yandan, Tayyib Okiç'in kaydettiği «Haraççioğlu, Nu: 302» de kayıtlı bulunan nüsha, Şerh değil, «Şemâil metni»dir. Bu duruma göre, Okiç'in verdiği bilgi, tahkike muhtaç görünmektedir.

59) Şerh'uş-Şemâil

Şemseddîn Muhammed el-Buhârî (?) :

Prof. Tayyib Okiç, yine, Bursa Hüseyin Çelebi Kütüphânesi, Nu: 975'de kayıtlı, Şemseddîn Muhammed el-Buhârî'ye âit bir Şemâil Şerhi'nden bahseder¹⁶⁵.

Bu zâtın da, kim olduğu tasrih edilmemiştir. Bağdâdlı İsmâil Paşa, «Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

(162) Zeyl, I/146; Okiç, s. 149.

(163) Bâzı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 147.

(164) Esmâ'ül-Müellifin, II/187-188.

(165) Okiç, a.g.e., s. 147.

el-Buhârî, vefâtı: 850/1446» künyesi ile bir zâttan bahseder¹⁶⁶. Ancak, böyle bir Şemâil Şerhi'nin bulunduğuna işâret etmez.

Ayrıca, yerinde yaptığımız tesbite göre, kütüphânenin gerek belirten sıra numarasında, gerek diğer numaralarda kayıtlı böyle bir eserin bulunmadığı görülmüştür.

60) Tuhfet'üş-Şemâil

Müellifi Meçhûl (Anonim) :

Müellifi, te'lif ve istinsah târihleri bilinmeyen küçük hacimli bu Şemâil kitabı; Adıyaman Yazmaları (Nu: 22/3, vr. 81^b-97² str. 17) arasında bulunmaktadır¹⁶⁷.

61) Fuad Sezgin; ikisi Bankipore, biri Şâm, diğeri de Herat'da bulunan dört ayrı müellifi meçhûl Şemâil Şerhi kaydetmiştir¹⁶⁸. Bunları ve mâhiyeti bilinmeyen¹⁶⁹ diğer bir kısım Ş e m â i l çalışmalarını kaydetmiyor; Tirmizi'nin Şemâili üzerinde yapılan Arapça, Farsça ve Urduca'daki çalışmalara burada son vererek, T ü r k ç e tercüme ve şerhlerine geçiyoruz.

Tirmizî'nin Şemâili Üzerindeki T ü r k ç e Çalışmalar :

Tirmizi'nin Şemâili üzerinde yapılan T ü r k ç e tercüme ve şerh çalışmaları da oldukça fazladır. İlk örneği, hicri XII. asır başlarında (milâdi XVIII. asır) görülen Türkçe tercüme, milâdi XIX. asır sonları ve XX. asır başlarına kadar devâm ettirilmiştir¹⁷⁰. Bunları da, kronolojik sıraya göre sunmağa çalışacağız:

(166) Esmâ'ül-Müellifin, II/196; Kehhâle, XI/299.

(167) Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Adıyaman, s. 41, Nu: 101, Ankara 1979

(168) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 28, 29, 30, 31

(169) Mâhiyet itibâriyle Ş e m â i l 'den bahseden, fakat Tirmizî'nin Şemâili ile mi ilgili, yoksa müstakil olarak Şemâil konularını mı işlediği veya Şemâil'e doslayısıyla mı yer verdiği kesinlikle bilinmeyen bir kısım tesbitlerimizi, ihtiyaten listemize almadık.

(170) Türkçe dâhil, çeşitli dillerdeki Ş e m â i l çalışmaları, yirminci asırda kesilmiş değildir. Ne var ki, diğer dillerdeki son devir çalışma-

1) Akvem'ül-Vesâil fi Tercemet'iş-Şemâil

Ahmed b. Hayreddin el-Aydini (İshak Hocası) (1120/1708):

İshak Hocası diye şöhret yapan Ahmed Efendi, aslen Aydın'lı olup, Bursa'ya yerleşmiş ve orada vefât etmiştir¹⁷¹. Şemâil'in ilk Türkçe tercüme ve şerhini yapan Ahmed Efendi'nin; adı, şöhreti ve memleketi, bâzan hepsi birden, bâzan birisi ile bâzan da karıştırılarak kaydedildiği için, bu durum, onun, ayrı şahıslarmış gibi tanıtılmasına yol açmıştır. Nitekim Prof. Tayyib Okiç, Şemâilin Türkçe tercümelerini tanıtırken, aynı sahifede, paragrafın dördüncü satırında, «İshak Efendi Bursalı»nın tercümesinden bahseder ve yazmalarının bulunduğu kütüphânelerin bir kısmını verir; Sahifenin yirminci satırında da, «Hoca İshak Efendi adıyla tanınan Ahmed b. Hayriddin el-Aydini»nin eserlerinin bulunduğu kütüphâneleri kaydeder¹⁷². Fuad Sezgin ise «İshak Hocası Ahmed Efendi» derken, aynen, Bursalı Mehmed Tâhirin veriş tarzına uyar¹⁷³.

Müellifin ölüm târihi ise, mevcut bütün kaynaklarda 1120/1708'dir. Sâdece Prof. Okiç, 1162/1749 şeklinde kaydetmiştir ki, bu rakamı düzeltmemiz gerekecektir.

Eserinin ismine gelince: Esmâ'ül-Müellifin'de «Enfeu'l-Vesâil fi Tercemet'iş-Şemâil»¹⁷⁴, diğer araştırma, katalog ve yazmalarda ise «Akvem'ül-Vesâil...» şeklindedir. Ancak, Bursa-Hüseyin Çelebi Kütüphânesindeki yazmanın (Nu: 175) kapak ve metin içindeki ismi, «Akvem'ül-Mesâil...»dir.

Aşağıda ayrıca kaydedeceğimiz bu yazma nüsha şöyle başlar: «Besmele... İne ahsene'l-ehâdis ba'de'l-hamdi limen ceale's-sakfe'l-ahdara merfûan...» Duâ ve niyâz faslı bittikten sonra, vr. 3^a, satır 4'de şöyle devâm eder:

larını eksiksiz ve sıhhatli bir biçimde tesbit edebilmiş değiliz. Türkçe neşriyatı ise, hacmi bir hayli kabarık olduğu için, bu araştırmanın dışında ayrıca ele almayı ve diğer Şemâil çalışmaları ile birlikte, bir «Şemâil Bibliyografyası» oluşturmayı düşünüyoruz.

(171) Osmanlı Müellifleri, I/232-233; Keşf'üz-Zunûn, II/1060; Esmâ'ül-Müellifin, I/168.

(172) Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 148.

(173) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 27.

(174) Esmâ'ül-Müellifin, I/168.

«...ve şürrâh'in sülûk ettikleri turuktan a k v e m¹⁷⁵ ve e s l e m olan tarika gittim ve « A k v e m 'ül- M e s â i l f i T e r c e m e t 'iş-Ş e m â i l » deyû zebân-zed kıldım...»

Bu nüshanın kapagında da şöyle yazılıdır: «Bursa'da, Deveciler Makberesi'nde ve Hasan Paşa Medresesi karşısında, Müftî Abdülâzîz Efendi civârında medfûn, fâzıl-kâmil İ s h â k H o c a s ı denmekle meşhûr A h m e d E f e n d i 'nin te'lîf eylediği Ş e m â i l - i Ş e r i f T e r c ü m e s i'dir.»

Eserin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphâneler :

a) Tayyib Okiç'in kaydettikleri:

1) İstanbul Mahmud Efendi Ktp. Nu: 540.

2) Süleymâniye Ktp. Nu: 195.

3) Süleymâniye Ktp. Nu: 196.

4) Ayasofya Ktp. Nu: 596¹⁷⁶.

b) Fuad Sezgin'in işâret ettiği :

5) İstanbul Fâtih Ktp., Nu: 714, vr. 408, istinsah hicri XII. asır¹⁷⁷.

c) Bizim tesbit ettiklerimiz:

6) Topkapı Sarayı Revân Köşkü, Nu: 306, vr. 413, str. 27, istinsah 1169.

7) Topkapı Sarayı Revân Köşkü, Nu: 307, vr. 682, str. 21, istinsah yok.

8) Topkapı Sarayı Emânet Hazinesi, Nu: 1146, vr. 350, str. 27, istinsah 1133.

9) Topkapı Sarayı Emânet Hazinesi, Nu: 1147, vr. 376, str. 23, istinsah 1167.

10) Topkapı Sarayı Emânet Hazinesi, Nu: 1148, vr. 347, str. 25, istinsah 1167¹⁷⁸.

(175) Bu ifâde, eserin adının ilk kelimesinin «enfeu» değil, «akvemü» oluşunun da delili sayılabilir.

(176) Okiç, a.g.e., s. 148. Prof. Okiç, 1. sıradaki eseri «İshak Efendi Bursalı» ismi altında tanıtır; 2.3.4. sıradakileri ise, «Hoca İshak Efendi»nin eserleri olarak verir. Öte yandan, 5. sırada verilen Bursa Hüseyin Çelebi nüshasının kayıt numarası, 177 diye yazılmıştır. Ancak, yerinde yaptığımız tesbite göre, eserin bugünkü hâliyle aldığı kayıt numarası 175'dir.

(177) Sezgin, GAS, I/159, Nu: 27.

(178) Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar Kataloğu, I/18-19, Nu: 53, 52, 54, 55, 56.

- 11) Lala İsmâil Efendi Ktp. (İst.), Nu: 26¹⁷⁹
- 12) Veliyyüddin Efendi Ktp. (İst), Nu: 556, str. 27¹⁸⁰.
- 13) Hamîdiye Ktp. (İst), Nu: 231¹⁸¹.
- 14) Kayseri Râşid Efendi Ktp. Nu: 125, vr. 368, str. 29, istinsah 1167¹⁸².
- 15) Manisa Kitap Sarayı Nu: 4471, varaklar numaralı değil, str. 23, ta'lik, istinsah târihi yok.
- 16) Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp. Hüseyin Çelebi ksm. Nu: 175, vr. 447, str. 23, istinsah 1171, müstensihi: Ayn-ı Ekber Zâde diye anılan Abdülğâfûr b. Muhammed.
- 17) Tire Necib Paşa Ktp. Nu: 128, vr. 291, str. 27, istinsah 1088.

2) Akvem'ül-Vesâil fi Tercemet'ış-Şemâil

Lutfullah b. Mustafa el-Kırîmî (1161/1748) :

Aslen Kırım'lı olup 70 Osmanlı lirası maaşla Devlet-i Aliyye tarafından, Şam Emevî Câmii vâizliğine tâyin edilmiştir.¹⁸³ Bu Osmanlı Vâiz'inin, yukardaki isimle bir Şemâil Tercümesi bulunduğunu ve bir nüshasının da, İstanbulda Kasıdecî Süleyman Kütüphanesi Nu: 75'de muhâfaza edilmekte olduğunu Prof. Tayyib Okıç'ten öğreniyoruz.¹⁸⁴

el-Murâdi, İsmâil Paşa ve Kehhâle gibi kaynaklar ise, müellifin tercüme-i hâline ve eserlerine yer verirler, fakat Şemâil Tercümesi'ne işâret etmezler.¹⁸⁵ Prof. Okıç'ın kaydettiği bu nüshanın yerinde incelenmesi gerekmektedir.

3) Akvem'ül-Vesâil fi Tercemet'ış-Şemâil

Ahmed b. Mahmûd (?) :

Mütercimi hakkında bilgi edinemediğimiz bu Şemâil Ter-

(179) Defter, s. 103.

(180) Defter, s. 29.

(181) Defter, s. 13.

(182) Karabulut, Kayseri Râşid Efendi Ktp. Yazmalar Kataloğu, s. 53, Nu: 19.

(183) el-Murâdi, Silk'üd-Dürer, IV/15; Esmâ'ül-Müellifin, I/840; Kehhâle, VIII/156.

(184) Okıç, a.g.e., s. 148.

(185) a.g. yerler.

cümesi'ni de, yine Prof. Okiç'in verdiği bilgiden öğreniyoruz.¹⁸⁶ Tercümenin yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır :

- 1) İst. Bâyezid Umûmî Ktp. Nu: 914, 915. (İki nüsha)
- 2) İst. Lâleli Ktp. Nu: 401.
- 4) Manzûm Şemâil'ün-Nebî (T ü r k ç e)

Mehmed b. Abdullah el-Eskişehrî (1135/1723) :

Ayn-ı Ekber lâkabı ile bilinen bu zât, Niyâzî Mısri'nin halifelerinden olup, Bursa'da yerleşmiş ve orada vefât etmiştir. Yazma nüshasını tesbit edemediğimiz eseri, İsmâil Paşa'dan öğreniyoruz.¹⁸⁷

5) Manzûm Türkçe Şemâil

Mazlûm Zâde Mustafa b. el-Hüseyin el-Halebî (1158/1745'den sonra) :

Yazma nüshalarını tesbit edemediğimiz bu manzûm Türkçe Şemil'i de Kâtib Çelebi haber vermektedir.¹⁸⁸

6) Tercemet'üş-Şemâil

Ahmed b. İbrâhîm el-Ereğli el-Konevî (1162/1749) :

Bu zât, aslen Konya Ereğlisi'nden olup, sonradan Medine-i Münevvere'ye yerleşmiş ve orada vefât etmiştir.¹⁸⁹

Prof. Okiç, İstanbul Mehmed Murâd Kütüphanesi, Nu: 462'de kayıtlı bir yazma nüshasını kaydetmiştir.¹⁹⁰

7) Türkçe Şemâil

Mehmed b. Mustafa el-Kefevî Akkirmânî (1174/1761) :

(186) Okiç, s. 148.

(187) Esmâ'ül-Müellifin, II/317

(188) Keşf'üz-Zunûn, I/1060; Okiç, s. 149

(189) Silk'üd-Dürer, I/82; Esmâ'ül-Müellifin, I/174; Osmanlı Müellifleri, I/238

(190) Okiç, s. 148; Prof. Okiç, «Bursa'da Umûmî Kütüphanede (Nu: 195) bir yazma nüshası vardır» derse de, bu, kütüphanenin defterindeki bir yanlış tesbitten kaynaklanmıştır. Hem kayıtlı numarası 197'dir, hem de bu numarada kayıtlı olan Şemâil Tercümesi, İshak Hocası Ahmed Efendi'nin tercümesinin «bâb mâ câe fi teraccüli Resûlillâh s.a.v»e kadar olan eksik bir nüshasıdır.

Mekke kalıdığı da yapan ve Mukaddes Belde'de vefât eden **A k i r m â n i'nin Ş e m â i l** tercümesine kaynaklar işâret etmemişlerdir. Sâdece Prof. Okiç, üç ayrı yerde bulunan yazma nüshalarını kaydetmiştir:

- 1) İstanbul'da Ali Emîri Ktp. Nu: 78/5
- 2) Ankara'da İsmâil Sâib Kolleksiyonu, Nu: 1090/1
- 3) Bursa'da Ulu Câmi Ktp. Nu: 181, 182, 628¹⁹¹

Biz, görme imkânı bulduğumuz Bursa nüshasını tanıtmakla yetineceğiz:

Ulu Câmi kısmı, Nu: 721/3, vr. 63^b-84^a, nesih, istinsah târihi yok.

Mevcut nüshanın başlangıç ifâdeleri şöyledir: «Hamd-i bî had ve senâyı bî add, ol Hâlık-ı allet kelimetühü Hazretleri'nedir ki, mebde-i hilkatte, Muhammedi ihtiyâr etti... Bundan sonra ma lûm ola ki, bu abd-i fakir Muhammed **A k k i r m â n i** belleğâhüllühü aksâ'l-emâni murâd eder ki, Seyyid'ül-Enbiyâ, Fahr'ul-etkiyâ olan Peygamberimiz Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem Hazretleri'nin **Şemâil-i Şerîfesi**'ni ve ahlâk-ı refiasını ve tal'at-i behiyesini **T ü r k i** lisân ile beyân eyleye ki, fâidesi âmme ola...»

Ancak eser, Şemâil'in tamâmının değil, sâdece, Tirmizî'nin Şemâilî'nin birinci bâbını teşkil eden «**H i l y e h a d i s - l e r i**»nin tercümesinden ibârettir.

8) Risâlet'üş-Şemâilliyye

Müellifi meçhûl (Anonim) : (Te'lif târihi: 988/1580)

«Sultan III. Murat devri ricâlinden ismini vermeyen bir zât tarafından 988/1580'de yazılmış olan bu **R i s â l e**, Hz. Peygamber'in evsâf ve Şemâil'ini muhtasar bir sûrette tasvir etmektedir.»

Fehmi Edhem Karatay'ın ifâdelerinden aynen aldığımız bu bilgiye göre, bu eserin de, **H i l y e** hadislerinin tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer araştırmaların yer vermediği bu eserin iki yazma nüshasını tesbit edebildik:

(191) Prof. Okiç'in kaydettiği Ulu Câmi nüshaları, mevcut duruma uymamaktadır. Kütüphânenin bu kısmında sâdece bir nüsha kayıtlıdır; o da yukarıda tanıttığımız nüshadır.

1) Topkapı Sarayı Emânet Hazinesi Ktp. Nu: 1135, vr. 24, str. 17, istinsah 988.¹⁹²

~~2) Kayseri Râşid Efendi Ktp. Râşid Efendi Eki, Nu: 196/1, vr.~~

2) Kayseri Râşid Efendi Ktp. Râşid Efendi Eki, Nu: 196/1, vr. 1^b-29^a, satır 13, te'lif 988.¹⁹³

9) Kenarlı Şemâil Tercümesi

Mütercimi meçhûl (Anonim) (İstinsâh trh. 1197/1783) :

Bursa yazma ve Eski Basma Eserler Ktp. Umûmî ksm. Nu: 1937, vr. 74, str. 17, nesih, istinsah 1197.

Sofu Zâde diye meşhûr Hâfız Seyyid Adurrahmân el-Bur-sevî'nin 1197 senesinde istinsah ettiği bu «Şemâil metni»nin, k e n a r 'larında, o sahifedeki metinlerin tercümeleri de bulunmaktadı. Bizim, «Kenarlı Şemâil Tercümesi» diye adlandırdığımız bu nüsha, bu hâliyle orijinal bir durum göstermektedir.

Tercümelerin, müstensihe mi, yoksa daha önceki bir mütercime mi âit olduğu belli değildir. Ancak, dili, devrine göre son derece sâde, akıcı ve berrak bir üslûb arz etmektedir.

10) Şerh-i Şemâil (Türkçe)

Hasan b. Mahammel Hüsâmeddin en-Nakşibendî (1282/1865)

Şemil'in Türkçe tercüme ve şerhleri içersinde en yaygın olanı, İshak Hocası Ahmed Efendi'ninkinden sonra, Hüsâmeddin en-Nakşibendî'nin eseri olmuştur.¹⁹⁴

Matbaa dönemine rastlamasına ve müellifi hayatta iken basılmasına rağmen, eserin yazma nüshaları da bulunmaktadır. Prof. Okiç, bu Türkçe şerh hakkında, eserin aynı sahife aynı paragrafında iki ayrı bilgi verir. Önce, «Hasan ibn Muhammed'in şerh ve tercemesinin iki cildlik yazma nüshası İstanbul'da Topkapı Sarayı Mehmet Hâmis kütüphanesinde (No: 64-75) mevcuttur.» dedikten sonra paragrafın biraz aşağısında da: «Hüsâmüddin Hasan İbn Muhammed en-Nakşibendî'nin Şemâil-i Şerif Tercemesi, İstanbul'da 1316 tarihinde neşredilmiş-

(192) Karatay, Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar Kataloğu, I/344, Nu: 1061, İst. 1961.

(193) Karabulut, Kayseri Râşid Efendi Ktp. Yazmalar Kataloğu, s. 116, Nu: 264

(194) Hayatı için bkz. Osmanlı Müellifleri, I/67; Esmâül-Müellifin, I/302.

tir»¹⁹⁵ der. İlk bakışta iki ayrı şahsın farklı eserleri imiş gibi bir intibâ uyandıran bu ifâdelerle anlatılmak istenen husûs, aynı müellifin eserinin, yazma ve basma nüshalarının tanıtılmasından başka bir şey değildir.

Okiç'in işaret ettiği yazma ve basma nüshalar dışında, eserin iki yazma nüshası daha tesbit edilmiştir :

- 1) İstanbul Esad Efendi, Ktp. Nu: 360.¹⁹⁶
- 2) Köprülü Ktp. Mehmed Âsım ksm. Nu: 48.¹⁹⁷

Öte yandan Hüsâmeddin en-Nakşibendî, eserini, 1248/1832'de tamamlamış ve ilk baskısı, kendisi hayatta iken 1254/1838'de, Bulak (Kahire)'ta yapılmıştır. Bu matbû nüsha, büyük boy 327 sahife tutarındadır.

«Arabça bilmeyen müslümanların da yararlanabilmeleri için Türkçe ile şerh ettiği» ni ifâde eden en-Nakşibendî, eserini, Türkçe şiir, vecize ve kıssalarla da süslemiştir. Devrinin nesir geleneğine göre, dili oldukça tasannûsuz, akıcı ve berraktır.

Hüsâmeddin en-Nakşibendî'nin bu «Türkçe Şemâil Şerhi»nden sona kaleme alınan Türkçe Şemâil çalışmalarının hemen hemen hepsi, ona istinâd ettirilmiştir. Bu eser, ya kısaltılmış, ya şerh kısmı atılarak metin tercümeleri alınmak sûretiyle yayımlanmış, ya da -günümüzde yapılanlar gibi- şiirleri, vecizeleri ve bütün edebî husûsiyetleri atlanarak « s a d e l e ş - t i r m e » adı altında lâtin harfleri ile neşredilmiştir. Denilebilir ki, Şemâil üzerindeki Türkçe çalışmalar durmamış, fakat Hüsâmeddin en-Nakşibendî'nin bıraktığı noktadan ileri farklı bir şey de yapılmamıştır.

11) Tercümet'üş-Şemâil

Eyyüb Sabri Paşa : Mudîr-i Mekteb-i Rüşdiye-i Bahriyye (1308/1890)¹⁹⁸

Eser, Sultan II. Abdülhamîd devrinde «Maârif Nezâret-i Celîlesi»nden alınan 17. Şâban. 1296/22. Haziran. 1298 tarih ve

(195) Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 148.

(196) Defter, s. 23.

(197) Defter, s. 183.

(198) Osmanlı Müellifleri, II/26-27; Esmâ'ül-Müellifin, I/229; Okiç, s. 148.

38 sayılı ruhsatnâme mücibince, ilk defa, mütercimi tarafından Hurşid Efendi'nin Litografya (taş basması) tezgâhında tab olunmuştur. 320 sahife tutarındaki bu tercüme, Hüsâmeddin en-Nakşibendi'nin tercüme ve şerhi esas alınarak yazılmış olmasına rağmen, günümüzün sâdeleştirmelerindeki kekemelikten uzak, müstakil bir üslûb ve edebî bir dille kaleme alınmıştır. Bu hususu, Eyyûb Sabri Paşa şöyle ifâde eder:

«Kitâb-ı nefis-i mezkûr'e (Tirmizi'nin Şemâili) mütebahırîn-i ulemâ-i müteahhirinden Hacı Hüsâmeddin Efendi Hazretleri tarafından Türkçe olmak üzere bir şerh-i lâtif yazılmış ise de, gâyet mufassal olduktan başka, her hadisin mânâsı, o hadis-i şerifin cümleleri arasında fıkra fıkra nakil ve bu fıkraların ekserisine ehâdis-i şerife râvîlerinin tercüme-i hâlleri ile berâber bâzan bir de mutavvel (uzunca) hikâyeye vasledildiğinden, asıl maksad olan malın istihrâcı, yalnız kavâid-i Arabiyye bilenlere kalmıştır. Binâenaleyh, bu âciz-i bî vâye, nef'i âm olmak niyet-i hâlisânesi ile, Hacı Hüsâmeddin Efendi merhûmun şerh-i lâtif-i mufassalını ta'dil ve ashâb-ı mütâlâaya ehâdis-i şerifeden istihrâc-ı mezâyâ ve maânî tarikini teshil tasavvuru üzerine..... «Tercümet'üş-Şemâil» isminde bir risâle-i muhtasar te'lif ve tertib eyledim.» (s. 4-5)

12) Muhtasar Şemâil-i Şerif Tercümesi

Mehmed b. Abdullah el-Kostantini (1309/1891) :

Hoca Mehmed Râif Efendi diye tanınan bu zat İstanbul'ludur.. Sultan II. Abdülhamid devri âlimlerinden ve Nakşibendi tarikâtı sâliklerindedir.¹⁹⁹ Eser, ilk def'a, Maârif Nezâret-i Celilesi'nin ruhsatı ile Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı (cülûs)'nın onbirinci sene-i devriyesine rastlayan 1304/1887 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Osmâniye'de basılmıştır. Bu baskı, 283 sahife tutarındadır. İkinci def'a yine aynı matbaada 1311/1883'de yayımlanmıştır. Bu baskı ise 365 Sahifedir. Eser, sahife numaraları biribirini tâkip etmekle beraber, kendi içinde üç cüz'e ayrılmıştır.

Yazma nüshasının, İstanbul Mahmud Efendi Ktp. Nu: 539 da kayıtlı olduğunu Prof. Okıç'ten öğreniyoruz.²⁰⁰

TİRMİZİ DIŞINDAKİ ŞEMÂİL KİTAPLARI

Tirmizi ile başlayan Ş e m â i l nev'i, ondan sonraki İs-

(199) Osmanlı Müellifleri, I/318; Esmâ'ül-Müellifin, II/391.

(200) Okıç, a.g.e., s. 148.

lâm âlimlerince de devâm ettirilmiştir. Ancak, bunlardan bir kısmını, sâdece adları ile tanıyoruz. Bir kısmını da, yazma ve basma nüshalarıyla inceleme imkânına sâhib bulunuyoruz. Burada, tesbit edebildiklerimizi, kronolojik sıraya göre, ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız:

1) Kitâb'üş-Şemâil

Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Tarhân el-Belhî (298/911) :

Tirmizî'den 19 sene sonra vefât eden bu Belhî'li muhaddisin bir « Ş e m â i l » kitabı tasnif ettiğini, Sehâvî (911/1505)'den öğreniyoruz.²⁰¹ Onun biyografisine yer veren diğer kaynaklar²⁰², «güzel tasnif edilmiş eserleri»nin bulunduğunu söylerlerse de, hiç birisini kaydetmezler. Bu sebeple, eserin varlığı ve mâhiyeti üzerinde bir bilgiye sâhib olunamamıştır.

2) Kitâb'üş-Şemâil

Ebû Bekir b. Şâzâ el-Bağdâdî (405/1014) :

el-Kettâni, Bağdâd'ın ünlü kurrâ ve vâizlerinden olan bu zâtı, « Ş e m â i l » müellifleri arasında zikreder²⁰³ Diğer kaynaklar ise, müellifin bu eserine yer vermemişlerdir.²⁰⁴ Adı geçen Şemâil'in mâhiyeti hakkında bilgi edinilememiştir.

3) Kitâb'üş-Şemâil

Ebû'l- Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî (432/1041) :

Henefî fakîhi, muhaddis, târihçi ve hatîb olan el-M ü s t a ğ f i r î , doğma büyüme N e s e f ²⁰⁵lidir. Ş e m â i l dışında, Fezâil'ül-Kur'ân, Delâil'ün-Nübüvve, Ma'rifet'üs-Sahâbe, el-Müselselât, Târihu Nesef ve benzeri gibi bir çok eserin de

(201) Sehâvî, el-İlân bi't-Tevbîh limen zemme't-Târih, s. 91

(202) Zehebî, Tezkiret'ül-Huffâz, II/694; Esmâ'ül-Müellifin, II/24; Kehhâle, XI/19

(203) er-Risâlet'ül-Müstatrafe, s. 105

(204) Hatîb Bağdâdî, Târihu Bağdâd, VII/96-97; Zehebî, Tezkire, III/1063

(205) N e s e f ; Mâverâünnehir (Batı Türkistan) bölgesinde, Buhârâ'yı Belh'e bağlayan yol üzerinde, Buhârâ'dan dört, Belh'den sekiz günlük mesâfede bulunan târihî bir T ü r k şehridir. Bkz. İ.A. Nehşeb (Nesef) maddesi, s. 19-20

müellifidir.²⁰⁶

Mevcut kaynakların, isminden başka hiç bir bilgi kaydetmediği bu Ş e m â i l 'in yazma nüshasının tesbiti, en azından, Tirmizî'nin Şemâili ile mukâyese imkânı verecek ve Şemâil nev'inin târihi seyir ve gelişmesine ışık tutacaktır.

4) İrşâd'ül-Envâr fi Şemâil'in-Nebiyy'il-Muhtâr

Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Bağavî (516/1122) :

Horasan bölgesinin Merv ile Herât şehirleri arasındaki Bağ (veyâ Bağşûr)'da doğmuş olan el-B a ğ a v î; muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihî olarak bilinir. Muhyissünne şöhreti ve İbn'ül-Ferrâ (Kürkçü oğlu) lâkabi ile de tanınan müellif, bilhas- sa «Mesâbih'us-Sünne» adlı hadis kitabı ve «Meâlim'üt-Tenzil» isimli tefsiri ile ün yapmıştır²⁰⁷

Bu ismi taşıyan bir Ş e m â i l kitabı bulunduğunu, Bağdâdli İsmâil Paşa²⁰⁸ ile Kettânî'den²⁰⁹ öğreniyoruz. Yazma nüshalarını tesbit edemediğimiz²¹⁰ bu Şemâil'in mâhiyeti hakkında ise, Kettânî kısaca bilgi vermekte ve «el-Bağavî bu eserini, vesikaları senedleriyle birlikte kaydetmek sûretiyle, muhaddislerin geleneğine uygun tarzda, yüz bir bâb üzere tertib etmiştir» demektedir.²¹¹

(206) Tezkire'ül-Huffâz, III/1102; Kasım b. Kutluboğa, Tac'üt-Terâcim, s. 21, Nü: 52; Sehâvî, el-Flân bi't-Tevbih, s. 91; Leknevî, el-Fevâid'ül-Behiyye, s. 47-48, Dehli 1967; Kettânî, er-Risâlet'ül-Müstatrafe, s. 51, 105; Keşf'üzü Zunûn, II/1059; Esmâ'ül-Müellifin, I/253; Zirikli, II/123; Kehhâle, III/150; Brockelmann, S I/617; Sezgin, GAS, I/353; Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 149

(207) Tezkiret'ül-Huffâz, IV/1257-1259; Esmâ'ül-Müellifin, I/312; Zirikli, II/284; Kehhâle, IV/61

(208) Esmâ'ül-Müellifin, I/312

(209) er-Risâlet'ül-Müstatrafe, 105, 42

(210) Brockelmann, Bağavî'nin eserlerini tanıtırken (S I/620-622), altıncı sırada. «el-Envâr fi zikri Beni'l-Muhtâr, Rambur I, 659, 78» şeklinde bir eserini kaydeder. Öyle zannediyoruz ki, eserin adı içinde geçen «Beni'l-Muhtâr» ibâresi, «Nebiyy'il-Muhtâr» olacaktır. Nokta farkı dışında bir bünye değişikliği olmayan «Nebi» kelimesi, göz aldatması sonucu olarak «Beni» okunmuştur. Eğer tahminimiz isâbetli ise, böylece eserin bir yazma nüshası tesbit edilmiş olacaktır.

(211) er-Risâlet'ül-Müstatrafe, s. 105

5) eş-Şifâ bi-Ta'rifi Hukûk'il-Mustafâ

Ebû'l-Fazl Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsîbî (544/1149) :

Batı İslâm Dünyâsı'nın (Mağrib) yetiştirdiği ünlü şahsiyetlerden birisi olan K â d î İ y â z , başka eserleri de bulunmasına rağmen, «Şifâ-i Şerif» diye anılan bu eseri ile şöhret kazanmıştır.

eş-Ş i f â , üzerinde başlı başına durulmağa değer çapta bir eserdir. Nitekim onunla ilgili olarak yapılan şerh, hâşiye, tahrir ve tercüme çalışmaları oldukça fazladır. Kâtib Çelebi, bunların büyük bir kısmını topluca kaydetmiştir.²¹² Biz, Tirmizi dışındaki müelliflerin eserlerinde teferruâta girmemeyi plânladığımız için, burada, sâdece m a t b û olan metin, şerh ve tercümelerine işâret etmekle yetineceğiz.

Metnin baskıları : İstanbul 1290 (Halil Efendi Matbaası), 1293 (Es'ad Ef. Mat.), 1312 (Matbaa-i Osmâniye); Mısır, 1276; Fas 1305, 1313; Kahire 1877.²¹³

Matbû olan şerh ve tercümeleri de şunlardır; Ali el-Kâri (1014/1605)'nin «Şerh'uş-Şifâ»sı iki cild hâlinde bir kaç def'a basılmıştır.²¹⁴ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-H a f a c î (1069/1659)'nin «Nesim'ür-Riyâz fi Şerhi Şifâ'il-Kâdî İyâz» adlı dört cildlik şerhi de, 1312-1315 târihlerinde İstanbul Matbaa-i Osmâniye'de tabedilmiştir. Öte yandan, Osmanlı ulemâsından Kadî İbrâhim Hanîf (1189/1775)²¹⁵ tarafından, T ü r k ç e tercüme ve şerhi de yapılmıştır. «Hulâsat'ül-Vefâ fi Şerh'iş-Şifâ» adını taşıyan bu tercüme, «Şifâ-i Şerif Tercümesi» ünvânı ile, dört cild hâlinde 1314 ve 1317 senelerinde İstanbul'da neşredilmiştir.

6) eş-Semâil bi'n-Nûr'is-Sâtî'il-Kâmil

Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Fezâri (552/1157) :

(212) Keşf'üz-Zünün, II/1052-1055

(213) Bâzi baskılar için bkz. Serkis, Mu'cem'ül Matbûât'il-Arabiyye, II/1397.

(214) İstanbul 1308 (Matbaa-i Âmire), 1310 (el-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevi Mat.) ve 1319 (Matbaa-i Osmâniye).

(215) Bağdâdî İsmâil Paşa, İbrâhim Hanîf'in ölüm târihini, bir yerde (Zeyl, I/438) 1199 olarak kaydetmişse de, diğer yerlerde (Zeyl, I/80; Esmâ'ül-Müellifîn, I/39) doğrusunu vermiştir.

İbn'ül-Mukrî lâkabı ile meşhûr olan Gırnata'lı (Endülüs) bu âlim; Fıkıh, Hadis ve Kelâm başta olmak üzere İslâmî ilimlerin bir çok dalında eser vermiştir.²¹⁶

Eserin yazma nüshaları tesbit edilememiştir. Ancak, Kâtib Çelebi, eseri incelemiş ve mâhiyeti hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgiye göre, eser, «Dünyâyı, âhîret için bir yol kılan Allah'a hamdolsun» cümlesi ile başlamakta; plân olarak da, dört bölüm ve yirmi kısımdan meydana gelmektedir. Ve eser, baştan sonra, Hz. Peygamber'in şemâili, sîreti, ahlâkı ve vasıflarına tahsis edilmiştir²¹⁷ Ömer Rızâ Kehhâle'nin verdiği bilgiye göre de, iki büyük cild hacindedir.²¹⁸

7) Metâli'ul-Envâr fi Şemâil'ii-Muhtâr S.A.V.

Ebû Âbdullah Muhammed b. Âtik el-Lâridî (646/1248 dolayları) :

Bir önceki müellif gibi Gırnata'lı olan el-L â r i d î²¹⁹, kadılık görevinin yanında, kıymetli eserler de kaleme almıştır²²⁰ Ş e m â i l 'e dâir olan bu eserinin yazma nüshaları tesbit edilememiştir.

8) Şemâil'ür-Resûl ve Delâilü Nübüvvetihî ve Fezâilühû ve Hasâisuhû

Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Ömer İbn Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşki (774/1372) :

Târihçi İbn Kesîr'in dört bölümden meydana gelen bu ese-

(216) Keş'üz-Zunûn, II/1059; Esmâ'ül-Müellifin, I/698; Kehhâle, VII/177; Okıç, s. 149; İsmâil Paşa, sâdece «Şemâil»ini kaydetmişse de, Ömer Rızâ Kehhâle diğer eserlerini de vermiştir.

(217) Keş'üz-Zunûn, aynı yer.

(218) Kehhâle, aynı yer.

(219) Müellifin nisbesi olan «el-Lâridî» ibâresi, İsmâil Paşa'nın her iki eserinde de «el-Ezdi» şeklinde kaydedilmiştir. Hattâ, lâtın harfleri ile yazarken «el-Erdî» okuyanlar da olmuştur. Bunun, imlâ yakınlığından kaynaklanan bir göz aldatması dışında bir sebeple izâhı çok güçtür. Nitekim Arapça imlâ ve telâffuzu ile «Lâride», modern telâffuzu ile «Lerida», kuzey-doğu İspanya'da bir şehir merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Bkz. İ. A. Lerida mad. s. 45-46

(220) Zehebî, Tezkire, IV/1436; Esmâ'ül-Müellifin, II/124; Zeyl, II/496; Kehhâle, X/280

ri, hem müstakil olarak kaleme alınmış, hem de, «el-Bidâye ve'n-Nihâye» adlı Târih'inin bir bölümü olarak verilmiştir.²²¹ İstanbul Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi 1110 numarada kayıtlı bulunan yazma nüshası da eses alınarak neşre hazırlanan eser, Beyrut'ta bastırılmıştır. Mısır ulemâsından Mustafa Abdülvâhid'in gayretiyle neşre hazırlanan bu baskı, önsöz ve fihristi hâriç, 578 sahife tutarındadır. İlk 119 sahifesini «Şemâil'ür-Resûl» bölümünün oluşturduğu eserin baskı târihi verilmemişse de, nâşirin esere yazdığı önsöz, Kahire 1386/1967 târihini taşımaktadır.

9) Behcet'ül-Mehâfil ve Buğyet'ül-Emâsil fî Telhis'il-Mu'cizât ve's-Siyer ve's-Şemâil

Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ebî Bekir el-Âmirî (893/1488) :

Yemen'li edib ve muhaddis el-Âmirî, 14. Ramazan. 855/Eylül. 1451 târihinde tamamladığı bu eserini üç kısma ayırmıştır: Birinci kısımda, altı bölüm hâlinde, doğumundan vefâtına kadar Hz. Peygamber'in Sîret'ini; ikinci kısımda, dört bölüm hâlinde, onun, diğer insanlardan farklı husûsiyetlerini ve mu'cizelerini; üçüncü kısımda da, üç bölümle, Şemâil'ini derli toplu vermeğe çalışmıştır.²²² Eser, gerçekten, kendi sâhasında bir boşluk doldurucu mâhiyettedir.

Yemen'li Cemâleddin el-Eşhar'ın şerhi ile birlikte, iki cild hâlinde, 1330-1331/1912-1913 senesinde Mısır'da tab' edilen bu eserin, son senelerde (târihsiz), aynı neşir esas alınarak Medine-i Münevvere'de ofset baskısı da yapılmıştır.

Matbû nüshası bulunmasına rağmen, müellifin vefâtından 76 sene sonra istinsâh edilmiş bir yazma nüshasına da, burada işâret etmek istiyoruz:

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi,
Nu: 1865, vr. 330, str. 17, nesih istinsah 969.

Bu nüsha, Birinci Cihan Harbi sıralarında Yemen'de görev yapmış bir Türk Subayı'nın, hayatta iken hediye ettiği kitaplardan intikal etme bir yazmadır.

(221) Bu husûsa, ilerde, «Umûmî-İslâm Târihi Kaynakları» başlığı altında ayrıca temâs edilecektir.

(222) Keşf'üz-Zunûn, I/258; Esmâ'ül-Müellifin, II/529; Zeyl, I/203

10) el-Mevâhib'ül-Ledünniyye bi'l-Mineh'ül Muhammediyye

Ebûl-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (923/1517) :

Aynı zamanda Buhârî'nin el-Câmi'us-Sahîh'ine yazdığı «İrşâd'üs-Sâri» adlı eseri ile de tanınan el-K a s t a l l â n î, Mısırlı velûd bir müelliftir. el-Mevâhib'ül-Ledünniyye'si ise, klâsik devrin bu sâhadaki son ciddi eseridir, denebilir. Müellif eserine, 898/1492 yılı Muharrem ayında Mekke-i Mükerreme'ye ayak basışının ikinci günü başlamış ve 899/1494 yılı 15 Şa'bân'ında tamamlamıştır. Kendisi de, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a girdiği gün vefât etmiştir.²²³

Eser, müstakil Ş e m â i l kitabı olmayıp; S i y e r , M u ' c i z â t , H a s â i s ve Ş e m â i l ' i birlikte ele almaktadır. Nitekim bu usûlün, T i r m i z i 'den sonraki bir çok Ş e m â i l müellifince benimsendiği görülmektedir.

el-Mevâhib'ül-Ledünniyye, emsâli içersinde, üzerinde şerh ve tercüme çalışmaları yapılan ve geniş kütlelerce okunagelen bir eser hüviyeti arz etmektedir²²⁴.

İlk baskısı, 1287/1864'de iki cild hâlinde Mısır'da yapılmıştır. Mısırlı Mâliki âlimi Muhammed b. Abdülbâkî ez-Z ü r k â n î (1122/1710)'nin yazdığı Ş e r h ise, Bulak'da 1291/1874 senesinde sekiz cild hâlinde neşredilmiştir.

Divân şâiri B â k î (1008/1599), «Meâlim'ül-Yakîn» adı altında Türkçe'ye tercüme etmiş ve birinci baskısı 1315-1316/1897-1898'de, ikinci baskısı da 1322-1326/1904-1908'de iki cild olarak yapılmıştır.

SEMÂİL'E YER VEREN DİĞER KAYNAKLAR

İslâmî ilimlere kaynaklık eden değişik muhtevâlî eserlerde, Hz. Peygamber'in Şemâilî'ne dâir bilgiler bulmak mümkündür.

(223) Keşf'üz-Zunûn, II/1896-1897; Esmâ'ül-Müellifin, I/139; Serkis, Mu'cem 'ül-Matbûât'il-Arabiyye, II/1511-1512

(224) Kâtib Çelebi, el-Mevâhib'ül-Ledünniyye üzerinde yapılan çalışmaların bir kısmını Keşf'üz-Zunûn'da tanıtmıştır. Bkz. II/1896-1897

Bu bilgiler, eserlerin bâzan bir bölümünü teşkil etmekte, bâzan bir başlık altında verilmekte, çoğu zaman da eserin bütünlüğü içinde dağınık bir hâlde bulunmaktadır. Şemâî'le yer veren bu kaynakları şöylece gruplandırmak mümkündür :

1) Hadîs Kitapları

Hadis mecmûaları, bir yandan « Sıfat », « Menâkıb », « Fezâil » başlıkları altında Hz. Peygamber'in Şemâî'ne dâir vesikaları toplamışlar, bir yandan da çeşitli bölümler arasında, yeri geldikçe Şemâî hadislerini kaydetmişlerdir. Meselâ, kıyâfetleri ile ilgili mâlûmâtı «Kitâb'ül-Libâs» bölümünde, içeceklerine dâir bilgiyi «Kitâb'ül-Eşribe»de, ahlâkını anlatan rivâyetleri «Kitâb'ül-Edeb, Kitâb'üz-Zühd, Kitâb'ül-Birr ve's-Sıla» bölümlerinde, diğer hususları da ilgili yerlerde, fakat dağınık olarak vermişlerdir.

2) Tabakât Kitapları

Burada «Tabakât Kitapları» tâbirini, a s h â b 'in hayatına yer veren veyâ sâdece a s h â b 'in hayatına tahsis edilen T a b a k â t K i t a b l a r ı çerçevesinde kullanıyoruz. Bunlar; İbn Sa'd'ın «et-Tabakât'ül-Kübrâ»sı ve Buhârî'nin «et-Târih'ul-Kebîr»i gibi hem sahâbîlere, hem de kendi devirlerine kadar yaşamış müslüman nesillere yer veren T a b a k â t nev'i ile; İbn Abd'il-Berr'in «el-İstiâb», İbn'ül-Esir'in «Üsd'ül-Ğâbe»si, İbn Hacer'in «el-İsâbe»si gibi münhasıran a s h â b 'a tahsis edilmiş olan T a b a k â t kitaplarıdır.

Her iki gruptan T a b a k â t da, bâzan müstakil bir bölüm hâlinde, yerine göre de her hangi bir s a h â b î 'nin menkıbesi arasında, Hz. Peygamber'in Şemâî'ni ilgilendiren vesikalara yer ayırmışlardır.

Bunlar arasında, bilhassa İ b n S a ' d 'ın Tabakât'ının müstesnâ bir yeri vardır. O, eserinin birinci cildinin büyük bir kısmını, Hz. Peygamber'in Şemâî'ne giren konulara tahsis etmiştir. Öyle ki, onun kaydettiği bilgiler, târihi öncelik bakımından hâiz olduğu kıymet bir tarafa, bâzı konulardaki vesika zenginliği yönü ile de, Tirmizî'nin bıraktığı boşlukları doldurucu mâhiyettedir.

Maamâfih, İbn Sa'd dışındaki Tabakât Kitapları, bizce, Hz.

Peygamber'e t e b e r r ü k e n ayırdıkları bilgiler bakımından değil, daha çok, bir ömür boyu hayatlarını Resûlüllah (s.a.)'la birlikte sürdürmüş olan ashâb-ı kirâmın menkıbeleri arasına serpiştirilmiş durumdaki vesikalar bakımından önemlidir. Nitekim, Hz. Peygamber'in yakın çevresi durumunda olan a s h â b ' ı dikkate almadan, onu anlamamanın ve onun hakikatine nüfûz etmenin doğuracağı güçlük ortadadır. Bu bakımdan, nazari bilgiler dışında ve hayâtın gerçekleri içinde Hz. Peygamber'i tanıyabilmek için, T a b a k â t K i t a b - l a r ı , vazgeçilmesi mümkün olmayan kaynaklar hüviyetini dâimâ koruyagelmışlerdir.

3) Siyer ve Megâzi Kitapları

Siyer ve Megâzi kitapları da, dağınık bir biçimde, Hz. Peygamber'in Şemâili'ne dâir bilgileri gelecek nesillere aktaran kaynaklar durumundadırlar. Bilhassa, İbn Seyyid'in-Nâs (734 /1334)'in «Uyûn'ül-Eser fi Fünûn'il-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer»i ile, Ali b. İbrâhîm el-Halebî (1044/1634)'nin «İnsân'ül-Uyûn fi Sîret'il-Emîn'il-Me'mûn»u bu sâhanın örneklerinden sâdece ikisidir.

4) Umûni İslâm Târîhi Kaynakları

T a b e r î , İ b n ' ü l - E s î r , İ b n K e s î r çizgisindeki İslâm Târîhi kaynakları da, Siyer ve Megâzi nev'inden kaynaklar gibi, Ş e m â i l ' e dâir bilgiler saklayan eserlerdir. Hattâ bunların bâzıları, eserlerinde, müstakil «Şemâil» bölümleri de ayırmışlardır. Meselâ İbn Kesir, «el-Bidâye ve'n-Nihâye» adlı umûmî târihinin VI. cildinde, «Kitâb'üs-Şemâil» başlıklı bir bölüm açmış ve burada, Ş e m â i l ' e dâir elde edebildiği bilgileri toplamıştır²²⁵. Ayrıca, eserin bu bölümü ile, müteâkib Delâil, Hasâis ve Fezâil bölümleri, yine müellifi tarafından, «Şemâil'ür-Resûl» adı ile ayrı bir eser olarak da kaleme alınmış ve son senelerde neşredilmiştir²²⁶.

(225) İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, VI/11-64, Mısır 1351/1932

(226) Bkz. Daha önce tanıtmış olduğumuz Şemâil'ür-Resûl ve Delâilü Nübüvvetihi ve Fezâilühû ve Hasâisuhû» adlı eseri.

5) Tasavvuf ve Ahlâk Kitapları

Konusu doğrudan doğruya Hz. Peygamber olan ilim dalları ve şubeleri bir tarafa bırakılıp, bunlar dışındaki İslâmî ilimler dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in Şemâili ile ilgilenenlerin, daha çok, Tasavvuf ve eğitim çevreleri olduğu dikkati çekmektedir. Bu husûsu, Şemâil'i şerh, tercüme ve istinsâh eden şahısların biyografilerinden anlamak da mümkündür. Öte yandan, vesika hüviyeti taşıyan ilk dört asırlık kaynaklar bir tarafa bırakıldığında, bu kaynaklardaki vesikaları eserinde işleyip değerlendiren ve Hz. Peygamber'in Şemâili'nin çeşitli yönlerini eserlerinin temel konuları arasına alan müelliflerin ilk sıralarında, mutasavvıfların yer aldığı müşâhede edilir. Nitekim, verdiği eserlerle, bu geleneğin öncülüğünü yapan Gazâlî (505/1111), «İhyâu Ulûmiddîn» adlı eserinin ikinci cildinin bir kısmını (30 sahife), Peygamberimiz'in Ahlâk ve Şemâili'ne tahsis etmiştir²²⁷.

6) Edebî Eserler

Bilhassa, Tirmizî'nin Şemâili'nin birinci bölümünü teşkil eden «Hilye» hadisleri, yâni Hz. Peygamber'in mübârek vücud yapılarının sözlü tasviri durumundaki vesikalar, san'at çevrelerince ayrıca işlenegelmiştir. Nitekim; Mevlid-Şerifler, Naatler, Mi'râciyeler, Manzûm Hilyeler, İlâhiler, hep Şemâil'in bu bölümünden kaynaklanmış ve oradan alınan ilhâmın mehsûlû olmuşturlardır.

Bir husûsa işâret etmek yerinde olur ki, Hilye, başlangıçta ayrı bir dal olarak mütâlâa edilmeyip Şemâil'in bir bölümü hâlinde ele alınmış, fakat sonraları, müstakil bir hüviyetle işlenen ve etrâfında oldukça zengin bir edebiyat geliştirilen bir tür hâline gelmiştir. Ne var ki, bu iki tâbirin, bâzan biribirinin yerinde kullanıldığı da olmuştur. Eğer tâbirlerin kullanılmasında titizlik göstermek gerekirse, özellikle san'at ve edebiyat çevrelerinin «Şemâil» adı altında tanıtıkları eserlerin, hemen hemen hepsinin, aslında Şemâil değil, o-

(227) Gazâlî, İhyâu Ulûmiddîn, II/357-387, Kitâb âdâbü ahlâk'ıl maîşe ve ahlk'ın Nübüvve bahsi, Kahire matbaat'ül -istikme, tarihsiz.

nun sâdece bir bölümünü teşkil eden « H i l y e » hadisleri olduğu görülecektir²²⁸.

(228) Hilye konusuna daha fazla girmeden, bu konuda yazılmış üç makaleye işâret etmekle yetinmek istiyoruz:

a) Müjgân Cunbur Şemâil-Şerife ve Hilye-i Nebevîler, Diyanet Dergisi Özel Sayı, s. 37-45, Ankara 1970

b) Uğur Derman, Yazı San'atımızda Hilye-i Saâdet, İlgî Dergisi, yıl 13, sayı 28., s. 32-39, İstanbul 1970.

c) Ali Yardım, Hilye-i Saâdet: Peygamber Efendimiz'in Yaradılış Güzellikleri, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 7, sayı 4, s. 12-25, İstanbul 1978.